

Požeški tiskari - začetnici domaće pisane riječi u Požegi - počeci, razvoj i rad do kraja Drugog svjetskog rata

Nekić Kovačević, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:610380>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-31**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti
Izvanredni studij bibliotekarstva

Martina Nekić Kovačević

**Požeški tiskari – začetnici domaće pisane riječi u Požegi –
počeci, razvoj i rad do kraja Drugog svjetskog rata**

Diplomski rad

mentorica: dr. sc. Ivana Hebrang Grgić, doc.

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. KRATKA POVIJEST MEHANIČKOG UMNOŽAVANJA KNJIGA	4
2.1. Počeci razvoja knjige	4
2.2. Počeci mehaničkog umnožavanja knjiga.....	6
2.3. Tiskarstvo u Europi.....	7
2.4. Tiskarstvo u Hrvatskoj.....	10
2.5. Tiskarstvo u Slavoniji.....	12
3. TISKARSTVO U POŽEGI	15
3.1. Povijesne okolnosti u Požegi do pojave prve požeške tiskare	15
3.1.1. Grad Požega do 18. stoljeća	15
3.1.2. Grad Požega nakon oslobođenja od turske vlasti	17
3.2. Otvaranje prve požeške tiskare.....	18
3.3. Rad i djelovanje tiskare Miroslava Kraljevića u Požegi.....	20
3.3.1. Časopis <i>Slavonac</i>	21
3.3.2. <i>Požeški djak</i> Miroslava Kraljevića	24
3.3.3. Antun Kanižlić u Kraljevićevoj tiskari.....	27
3.3.4. Kraljevićevi kalendari	29
3.3.5. Ostala tiskana djela u tiskari Miroslava Kraljevića	31
3.4. Tiskara Lavoslava Kleina	33
3.5. Tiskara Narodna prosvjeta.....	39
3.6. Hrvatska tiskara i knjižara	40
3.7. Tiskara Augusta Šeka.....	44
3.8. Tiskara Aleksandra Tajkova.....	46
3.9. Tiskara Dragutina Rališa.....	49
3.10. Tiskara Antuna Kurtnackera	53
4. TISKARSTVO U POŽEGI OD 1945. DO KRAJA 1970-IH	56
5. ZAKLJUČAK.....	60
6. LITERATURA.....	62

1. UVOD

U diplomskom će radu detaljno biti prikazana povijest tiskarstva u Požegi. Građa za rad bit će literatura vezana uz povijest tiskarstva te razna djela i tiskovine koje se vežu uz grad Požegu.

Na samome početku, kao uvod u temu, bit će predstavljen pojam *knjiga* – što je ona, kako je i kada nastajala te koja joj je uloga u društvu. Nakon toga diplomski će rad prikazati povijest nastanka tiskarstva. Prvo će se spomenuti Kina i Egipat – dijelovi svijeta u kojima se događaju začeci tiskarstva, a zatim će se pratiti kako je i kada isto otkriće došlo do Europe te na koji se način u njoj razvilo. Tehnike koje su usvojile i postignuća koja su ostvarile na području tiskarstva naprednije europske zemlje, brojni su Hrvati posjećujući ih ili boraveći u njima, veoma brzo preuzeli te na isti način počeli raditi i u svojoj domovini. Rad će prikazati na koji način se tiskarstvo realiziralo u Hrvatskoj te koja su prva najznačajnija tiskana djela.

Hrvati su u određenim dijelovima zemlje mogli razvijati tiskarstvo i kulturno i prosvjetiteljski napredovati, ali pojedini dijelovi poput Slavonije, zbog svoje nepogodne povijesno-političke situacije i teških okolnosti, nisu se mogli razvijati istom mjerom. S obzirom na to, pobliže će biti opisana situacija i iznesene činjenice koje su obilježile Slavoniju i grad Požegu te na taj način usporile dolazak tiskarskog stroja i razvoja tiskarstva u istima.

Nakon uvida u povijesno-političko stanje Slavonije i Požege, rad će biti usmjeren na razdoblje kada Slavonija, a nešto kasnije i Požega, napokon nakon teškog stanja u kojemu su se nalazile, doživljavaju procvat i razvoj. U sklopu cjelokupnog napretka i procvata, razvilo se i tiskarstvo. Bit će predstavljen rad i djelovanje prve tiskare u Požegi – njezine tehničke značajke, djelovanje tijekom godina te najznačajnija djela koja su u njoj tiskana. Također, bit će predstavljen ugledan Požežanin – Miroslav Kraljević – odgovoran i zaslužan za dovođenje tiskarskog stroja u Požegu. Uz njegova zalaganja i aktivnosti provedene za kulturni napredak grada, bit će navedena i njegova najznačajnija djela i tiskovine koje su stvorile svojevrsan temelj za daljnji razvoj tiskarstva i općenito kulture u Požegi. Također, zabilježiti će se najvažniji podaci i naslovi autora koji su značajni za Požegu i koji su svoja djela tiskali u Kraljevićevoj tiskari.

Iza Miroslava Kraljevića ostala su velika djela i velike inovacije koje je valjalo nastaviti. Diplomski rad *Požeški tiskari – začetnici domaće pisane riječi u Požegi – počeci, razvoj i rad do*

kraja Drugog svjetskog rata kronološki će prikazati tiskare koje su djelovale u Požegi nakon Miroslava Kraljevića. Bit će opisan rad svake pojedine tiskare, spomenuti najznačajniji ljudi koji su u određeno doba djelovali te nabrojena djela proizašla iz određene tiskare. Najznačajnija djela, a ujedno i djela o kojima ima najviše podataka u literaturi, bit će detaljnije opisana u potpoglavljima vezanima uz opis tiskare. Također, uz djela pojedinih autora bit će predstavljena i požeška periodika, njezini urednici, autori te sadržaji koji su najčešće obrađivani. Tekst će biti popraćen skeniranim fotografijama naslovnica i izvadaka iz raznih tiskovina. Valja napomenuti da je dio fotografija preuzet iz Gradske knjižnice i čitaonice Požega, dio iz Gradskog muzeja Požega, dio iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi, a dio pripada privatnoj zbirci Vjekoslava Krambergera.

Ovaj rad, osim činjenica i podataka o tiskarstvu u Požegi, pokušat će prikazati duh prošlosti, odnosno predstaviti sve ono kroz što je Požega tijekom stoljeća prošla te kako se to odrazilo na njezin prosvjetiteljski, kulturni i tehnološki napredak, na mentalitet čitatelja i pisaca te na tematiku djela koja su u određenom vremenu tiskana.

2. KRATKA POVIJEST MEHANIČKOG UMNOŽAVANJA KNJIGA

2.1. Počeci razvoja knjige

Riječ knjiga predstavlja više listova s tekstom ili s tekstom i slikama povezanih zajedničkim hrptom da kao cjelina služe čitanju ili proučavanju.¹ Komunikacijski gledano, knjiga je već tisućljećima jedinstven i nezamjenjiv medij koji prenosi informacije i bilježi znanja i spoznaje. Ona, također, proširuje naše pamćenje te povećava komunikativnost.² Naziv *knjiga* nastao je prema materijalu, odnosno građi od koje se predmet sastoji: grčka riječ *biblios* predstavlja srčiku papira, latinska riječ *liber* vlaknasti sloj ispod kore drveta, a hrvatska, odnosno slavenska riječ *knjiga*, preko turskog i mongolskog vuče korijen od kineske riječi *king* koja znači potku svilenog tkanja.³

Pojavu i razvoj knjiga potaknulo je stvaranje i uvođenje komunikacije pismom. To se stvaranje odvijalo postupno tijekom dugog niza godina. Sami počeci izuma pisma potječu iz vremena oko 20 000. godine prije Krista kada su na području Španjolske, Francuske, sjeverne Europe i sjeverne Afrike pronađeni crteži na zidovima spilja koji su prikazivali ondašnji način života. Valja napomenuti da se pisana komunikacija razvijala i na drugim područjima i to u drugačijem obliku od navedenog (primjerice kod nigerijskih plemena koja su rabila razne mnemotehničke metode poput nizanja predmeta i povezivanja travama istih kako bi se među njima stvorili odnosi).⁴

Kako se čovjek evolucijski razvijao tako se i stvarala potreba za dokumentiranjem određenih informacija. Čovjek je svojom djelatnošću razvio poljoprivredu, obrt, trgovinu, gradnju i slično te se samim time pojavila potreba za pismom. Dokazi istraživanja navode da su Sumerani prvi narod koji je koristio pismo u smislu sustava vidljivih oblika proizvedenih radi obavještanja i memoriranja. Njihovi zapisi slikovnim pismom na glinenim pločicama datiraju iz sredine 4. tisućljeća prije Krista.⁵

¹ Hrvatski jezični portal // Dostupno na: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search/knjiga>, 27. 5 2020.

² Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 15

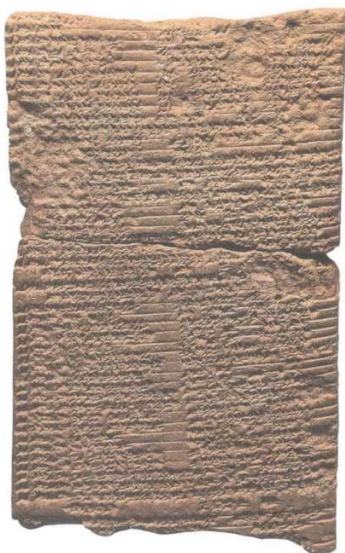
³ Ibid. str. 11

⁴ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 15

⁵ Ibid. str. 16

Kako je postupno dolazilo do razvitka, tako su se mijenjala izdanja, a samim time i materijal na kojem se pisalo (glinene pločice, papirus, bambusova trska, palmin list, svila, pergament, papir). Promjena materijala zahtijevala je i promjenu tehnike pisanja pa su se tako tijekom dužeg vremenskog perioda izmijenile tehnike urezivanja u glinenu pločicu, pisanja na papirusu, palminom listu i slično. Na samome kraju razvoj je doveo do tiskanja te kasnije do digitalnog i elektroničkog objavljivanja. Sve navedeno utjecalo je i na izgled knjige. U početku se pojavljivala u obliku glinene pločice (Slika 1), zatim svitka, kodeksa i rukopisa. Inovacija je nastala pojavom tiskanog oblika, a u novije se doba pojavio i danas sve popularniji oblik digitalnih i elektroničkih knjiga koje su dostupne na raznim tehničkim uređajima.⁶

Iz opisanog je razvidno kako je nastanak knjige zapravo bio dugotrajan proces koji se razvijao usporedno s razvojem čovjeka i ljudske djelatnosti. Nastala je, dakle, iz potrebe za dokumentiranjem važnih činjenica za ljudski život, za poslovanje i opstanak. Vidljivo je i to da se tijekom više tisućljeća izmijenio materijal na kojemu je knjiga nastajala te su tehnike pisanja bile različite, ali ono što je ostalo nepromijenjeno njezina je temeljna uloga u društvu – prijenos informacija i bilježenje znanja.

Slika 1. (lijevo) Zapis na glinenoj pločici

Slika 2. (desno) Stranica iz primjerka Gutenbergove Biblije u Mainzu (*Letter of Saint Jerome to Paulinus, I, Flyleaf – 1r*, // Themorgan.org. Dostupno na: <https://www.themorgan.org/collections/works/gutenberg/page/2> 21. 8. 2020.)

⁶ Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 15

2.2. Počeci mehaničkog umnožavanja knjiga

Tiskarstvo kao tehnika mehaničkog umnožavanja istovjetnih primjeraka teksta ili slike poznata je još od antičkih vremena. Sami počeci tiskarstva vezani su uz Kinu. Kako navodi Josip Stipanov u knjizi *Knjižnice i društvo*, kineske legende kao heroje nisu bilježile vojnike ili ratnike, već učitelje i mudrace.⁷ Navedeno jasno upućuje koliko je kineski narod bio orijentiran prema znanju i kulturi. U Kini, već u sedmom stoljeću dolazi do političke konsolidacije koja uvelike utječe na kulturni uspon i preporod u državi. Takvo stanje u državi utjecalo je na narod s već bogatom kulturnom tradicijom koja se nastavila i na kraju rezultirala velikim zanimanjem za tekstove i čitanje.⁸ Tekstovi su se prvo klesali u kamen koji bi kasnije bio izložen i dostupan javnosti kako bi se s istog mogli uzimati otisci teksta. Nakon toga uslijedilo je korištenje tehnike umnožavanja tekstova i slika uzimanjem otisaka s drvenog predloška, tzv. drvoreza ili ksilografije. Navedene tehnike pronađene su i u Egiptu gdje su pisane arapskim pismom te su nastale između 10. i 14. stoljeća.⁹ Uz navedeno, valja napomenuti da su u 13. stoljeću na području Koreje tehnike umnožavanja tekstova i slika napredovale i razvile se pa je tako ondje i prvi put korištena tehnika metalnih pomičnih slova.¹⁰

Iz navedenog je razvidno da su počeci tiskarstva započeli u državama koje su izrazito njegovale tradiciju te štovale znanje i pismenost. Kineska je kultura oduvijek veličala učitelje i mudrace te njegovala pismo. Egipćani su također pisanoj riječi pristupali s izrazitim strahopoštovanjem. O navedenom svjedoči i egipatski citat: *Čovjek je mrtav, njegov leš je prah, svi njegovi suvremenici su pod zemljom. Knjiga je, međutim, ona koja njegovu uspomenu predaje dalje od usta do usta. Pismo je korisnije od kuće zidanice, od kapela na Zapadu, od čvrste tvrđave, od spomenika u hramu.*¹¹

Navedene kulture i njihovo poimanje tradicije, pisma i knjige ostavit će traga i nešto kasnije utjecati na europske narode koji će također početi razvijati tiskarske tehnike.

⁷ Stipanov, J. *Knjižnice i društvo*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 51

⁸ Ibid. str. 155

⁹ Hebrang Grgić, I. *Kratka povijest knjižnica i nakladnika*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 78

¹⁰ Ibid. str. 68

¹¹ Stipanov, J. *Knjižnice i društvo*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 46

2.3. Tiskarstvo u Europi

U prethodnom poglavlju spomenuta tehnika drvoreza ili ksilografije u Europi se razvila u 14. stoljeću i u početku je služila za umnožavanje svetih slika te izradu ksilografskih knjiga (najčešće kratkih knjiga vjerskog sadržaja).¹²

Potkraj 13. i u 14. stoljeću u Europi se postupno počinju javljati humanizam i renesansa. Razdoblje je to kada se razvijaju gradovi, nastaju sveučilišta, proučava antička baština.¹³ Također, vrijeme je to intelektualnog propitivanja, stvaralačke aktivnosti, zanimanja za konkretni svijet koji okružuje čovjeka, za prirodu i svemir.¹⁴ Afiniteti prema znanju i otkrivanju novih spoznaja utjecali su i na interes europskog naroda za knjigu te je potražnja postala s vremenom sve veća. Iz navedene potrebe proizašle su i osnovane brojne knjižnice. Renesansni duh te potrebe i preobrazba društva zahtijevali su pomak u načinu izdavanja knjige. Za početak knjige su se počele tiskati pomičnim slovima.¹⁵ Izrada pomičnih slova koja su se umetala u metalne okvire korijene ima u kineskoj kulturi, a postoje i zapisi da se navedeni način koristio još i u antičkom Rimu.¹⁶

Brži način izrade i današnjem društvu najpoznatiji oblik knjige osmislio je Johannes Gutenberg. Njegov angažman očitovao se izradom tiskarske preše kojom je stvorio veliku prekretnicu za cjelokupno društvo. Tiskarskom prešom započeo je razdoblje sveprisutnosti grafičke kulture, prevlasti grafičke paradigme te procvata knjiga, knjižnica i cjelokupnog društva.¹⁷

Gutenbergova tiskara u kojoj je i otisnuta prva knjiga nalazila se u Mainzu. Ta prva knjiga bila je *Biblija* velikog formata koja se sastojala od dva sveska te ukupno 1280 stranica. Procjenjuje se da je rad na navedenoj trajao od 1452. do 1455. godine. Stranice *Biblije* bile su ispunjene s dva stupca teksta pisanog gotičkim slovima uglatog oblika u 42 retka. Otisnuto je između 180 i 200 takvih primjeraka.¹⁸ Stranica iz Gutenbergove *Biblije* iz Mainza vidljiva je na Slici 2.

¹² Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 78

¹³ Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 162

¹⁴ Ibid. str. 164

¹⁵ Ibid. str. 171

¹⁶ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 78

¹⁷ Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 171

¹⁸ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 79

Tiskarski stroj mnogi su prihvatili kao hvalevrijedan stroj pa ga tako u raznim spisima hvale nazivajući ga *santa ars* (sveto umijeće) ili ga pak opisujući kao *ništa dostojanstvenije, ništa što bi bilo vrijednije pohvala, ništa korisnije ili božanstvenije ili svetije*.¹⁹

Taj izuzetno hvaljen izum vrlo je brzo stvorio odjek u Europi te se njegova upotreba proširila najprije na Njemačku, a potom i na Italiju. S vremenom najznačajnije tiskarsko središte postaje Venecija koja je od 1469. godine do kraja stoljeća imala čak 150 tiskara koje su otisnule oko 4000 knjiga.²⁰

Prva tiskara u Francuskoj otvorena je u Parizu 1470. godine te je samim time Pariz vrlo brzo postao tiskarsko središte, a tomu svjedoči i podatak da je do kraja 15. stoljeća navedeni imao ukupno 56 otvorenih tiskara.²¹

Procjenjuje se da je do kraja 15. stoljeća otisnuto oko 30 000 različitih naslova u oko 20 milijuna primjeraka. Takve knjige nazivaju se prvotisci ili inkunabule (prema latinskom *in cunabula* što znači *u povojima*).²² Organizacijom teksta, navođenjem podataka u kolofonu, nepostojanjem paginacije i ilustracijama, inkunabule su nalikovale rukopisnim knjigama. Sadržajno su bile većinom vjerskog karaktera, a otprilike trećina njih bila je ilustrirana.²³

Što se tiče afirmacije tiskane knjige u europskom društvu, može se reći da se radi o procesu koji se odvijao postupno i polagano. U vrijeme kada se pojavljuje tiskarski stroj i izlaze tiskana izdanja knjige, rukopisi i rukopisne knjige i dalje zadržavaju svoj status i cijenu. Osim tradicije na koju su čitatelji naviknuli, tehnički, organizacijski te financijski čimbenici nisu odmah dopustili potpunu afirmaciju tiskane knjige.²⁴ Siromašni slojevi nisu si zbog cijene mogli priuštiti tiskanu knjigu dok su ju viši slojevi smatrali lošijom, jeftinijom i mehanički proizvedenom kopijom rukopisne knjige.²⁵ Ipak, s vremenom je tiskana knjiga postala standardizirana te su njezine blagodati postajale sve uočljivije, a samim time i društvo je sve češće posezalo za tiskanim izdanjima. Takvih izdanja bilo je sve više pa su samim time postale pristupačnije i većem broju

¹⁹ Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 171

²⁰ Ibid. str. 172

²¹ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 81

²² Ibid.

²³ Ibid. str. 82

²⁴ Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 173

²⁵ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 82

ljudi nego što je to ranije bilo. Zbog navedenog je porastao broj pismenih, a uz to su se čitanjem, kod mnogih probudile razne ideje koje su utjecale na daljnje napretke i otkrića. Tiskana je knjiga u svakom slučaju postala pokretač znanstvenog napretka i ukupnog društvenog razvoja. Ona je omogućila društveni razvoj te ubrzala i olakšala protok informacija između društvenih slojeva te udaljenih krajeva i dijelova svijeta.²⁶

Očigledno je kako je od kraja 13. stoljeća krenula nova era za Europu. Duh humanzima i renesanse obuzeo je tadašnjeg čovjeka i potaknuo ga na buđenje i razvoj. Nakon statičnog srednjeg vijeka, čovjek je dobio potrebu za stjecanjem novih znanja, za komunikacijom, za obnovom i novim stvaralaštvom. Takav čovjek, željan znanja i obnove, bio je i Johannes Gutenberg (Slika 3) koji je u svoje doba inovativno razmišljao i upustio se u stvaranje tiskarskog stroja. Njegov angažman i doprinos uvelike su utjecali na ondašnje društvo i napredak ondašnjeg čovjeka, na kulturni, znanstveni, društveni, obrazovni i politički segment života. Taj razvoj nije se zaustavio na dobu renesanse, nego se slobodno može zaključiti da je utjecaj izuma tiskarskog stroja aktualan i danas – umnožena izdanja knjiga i danas šire informacije diljem svijeta, podučavaju, potiču mnoge na daljnje osmišljavanje inovacija i na taj način obogaćuju i bude suvremeni svijet.

Slika 3. (lijevo) Johannes Gutenberg – izumitelj tiskarskog stroja (Johannes Gutenberg, izumitelj tipografije u Europi – 1468. // Povijest.hr 3. 2. 2020. Dostupno na: <https://povijest.hr/nadanasnjidan/johannes-gutenberg-izumitelj-tipografije-u-europi-1468/> 8. 7. 2020.)

Slika 4. (desno) *Misal po zakonu rimskoga dvora*, 1483., iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (Dan NSK i Misal po zakonu rimskoga dvora // Nsk.hr 22. 2. 2013. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/dan-nsk-i-misal-po-zakonu-rimskoga-dvora/> 21. 8. 2020.)

²⁶ Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 173

2.4. Tiskarstvo u Hrvatskoj

Nakon što su europske zemlje poput Njemačke, Italije i Francuske uočile blagodati tiskarskog stroja i tiskanih knjiga, tekovine tiskarskih umijeća počeli su prihvaćati i Hrvati. U vrijeme kada je tiskarstvo doživljavalo puni procvat, u velikim tiskarskim središtima poput Venecije i Rima našli su se i brojni Hrvati. Boravak u tiskarskim radionicama omogućio im je usvajanje znanja i vještina koje su kasnije mogli prenijeti svojim sunarodnjacima.²⁷

Na samome početku, dok Hrvatska još nije posjedovala tiskare, knjige su se tiskale u stranim zemljama. Na taj način, već u 15. stoljeću niz je hrvatskih pisaca imao objavljene vlastite tiskane knjige. Neki od najznačajnijih bili su Šimun Hvaranin, Juraj Šižgorić, Karlo Pucić, Nikola Modruški i drugi. Neki su uz pisanje djelovali i kao tiskari. Najznačajniji su Andrija Paltašić i Dobrić Dobrićević koji su svoja znanja stekli i trag ostavili na mletačkom području.²⁸

Do kraja 15. stoljeća Hrvati su sudjelovali u izradi 150 inkunabula. One su bile otisnute većinom, na tada u svim područjima univerzalnom, latinskom jeziku.²⁹ Hrvatske se inkunabule mogu podijeliti u tri skupine: knjige pisane hrvatskim jezikom glagoljicom ili latinicom, knjige hrvatskih autora koje su pisane drugim jezicima (latinskim ili talijanskim) te knjige u čijoj su izradi sudjelovali Hrvati koji su radili u tiskarskim radionicama izvan Hrvatske. Prva skupina sadrži poznatih devet inkunabula od kojih je pet tiskano glagoljicom, a četiri ćirilicom.³⁰

Godina 1483. ima velik značaj za hrvatsku kulturnu povijest te kulturnu povijest svih južnih Slavena. Naime, navedene je godine objavljenja prva hrvatska i južnoslavenska knjiga na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije pod nazivom *Misal po zakonu rimskoga dvora* (Slika 4).³¹ Preostalih osam inkunabula su: *Brevijar po zakonu rimskoga dvora*, *Baromićev brevijar*, *Senjski misal*, *Lekcionar Bernardina Splicićanina*, *Ispovid, ku je svaki krstjanin dužan imiti*, *Spovid općena*, *Molitvenik (Oficij bl. Djevice Marije i Sedam psalam pokornih)* te *Oficij (Oficije Svetoga karstva i Oficije Svetoga Duha)*.

²⁷ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 87

²⁸ Budiša, D. Počeci tiskarstva u evropskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984. str. 163

²⁹ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 87

³⁰ Ibid.

³¹ Budiša, D. Počeci tiskarstva u evropskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984. str. 163–164

Važnu ulogu u hrvatskom tiskarstvu imao je i kanonik Blaž Baromić. Njegovo ime prvi put se spominje kao ime pisara *Mavrova brevijara* iz 1460. godine. On je 1493. godine otišao u Veneciju s namjerom izučavanja tiskarskog zanata. Pretpostavka je da mu je znanje prenio i tiskarskim vještinama ga podučio upravo Gutenbergov učenik Nicolas Jenson. Baromić je u Veneciji radio na tisku treće hrvatske inkunabule – *Brevijara*.³²

Nakon vremena provedenog u Veneciji i dovoljno stečenog znanja, Blaž se Baromić vratio u Hrvatsku, točnije u Senj gdje je pokrenuo drugu hrvatsku tiskaru³³ (prvom tiskarom brojna literatura navodi tiskaru u Kosinju u kojoj je tiskan *Brevijar po zakonu rimskoga dvora*)³⁴. Tiskara je s radom započela već 1494. godine kada je tiskan *Senjski misal*.³⁵ U navedenom su glagoljskom *Misalu* zapisana imena trojice tiskara koji su zaslužni za njegovo objavljivanje i koji su aktivno sudjelovali u radu tiskare, a to su: Blaž Baromić, Silvestar Bedričić i Gašpar Turčić. Senjska je tiskara uglavnom objavljivala hrvatske prijevode nabožno-poučnih djela (*Spovid općena, Korizmenjak, Transit svetoga Jerolima...*), a djelovala je do 1508. godine.³⁶

Treća hrvatska tiskara djelovala je u Rijeci, a nešto kasnije počele su se javljati tiskare i na sjeveru Hrvatske. Prva je tiskara u tom dijelu Hrvatske djelovala od 1574. u Nedelišću, a nedugo nakon toga tiskaru je dobio Varaždin (1586. godine) pa Zagreb (1664. godine), Osijek (1735. godine), Dubrovnik (1783. godine), Zadar (1789. godine), Karlovac (1810. godine), Split (1813. godine) i tako dalje.³⁷

Razvoj hrvatskog tiskarstva odvijao se postupno baš kao što je to bilo i u većim europskim gradovima. Prednosti koje su uočljive u razvoju tiskarstva u Hrvatskoj su te što su Hrvati imali priliku obrazovati se i stjecati znanja na teritorijima gdje je tiskarstvo bilo već razvijeno. Europska tiskarska središta na samome početku Hrvatima su omogućavala da otisnu vlastita djela te da se s vremenom dovoljno obrazuju, steknu vještine i znanja koja će moći ponijeti u vlastitu zemlju te u njoj potaknuti razvoj navedene djelatnosti i na taj način potaknuti razvoj kulture, znanosti i obrazovanja vlastite nacije.

³² Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 88

³³ Ibid.

³⁴ Budiša, 1984., str. 164

³⁵ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. str. 89

³⁶ Budiša, 1984., str. 166

³⁷ Ibid.

2.5. Tiskarstvo u Slavoniji

Na razvoj tiskarstva u Slavoniji uvelike su utjecale kulturne, prosvjetne, političke i ekonomske prilike. Naime, 16. i 17. stoljeće u Slavoniji je obilježeno brojnim ratovima, napadima Turaka, mađarizacijom, germanizacijom te ekonomskim izrabljivanjem od feudalne vlastele i carskog državnog vlasništva. Sve te neprilike utjecale su na napredak i razvoj ukorak s vremenom, a samim time i na otvaranje vlastitih tiskara.³⁸ Turska je vlast vladala čak 170 godina i time je značajno usporila razvoj zemlje i stanovništva, a samim time i istrgnula zemlju iz kontinuiteta normalnog razvoja kojim se razvijala Europa. Iz tog razloga, Slavonija doživljava nepopravljivo zakašnjenje u općem kulturnom i ekonomskom razvitku. Isto se osjetilo na svim područjima suvremenih kulturnih i tehničkih tekovina pa tako i na otvaranju slavonskih tiskara.³⁹ U navedenim, izrazito nepovoljnim okolnostima, djelovala su i radila na slavonskom području ukupno 42 pisca koji su u pomanjkanju tiskara na domaćem području bili primorani tiskati svoja djela na raznim razvijenijim lokacijama izvan Slavonije (Budim, Pečuh, Beč, Mleci, Novi Sad, Zagreb...). Takav rad zahtijevao je ulaganje dodatnog vremena, napora i novca što je stvaralo dodatnu poteškoću koja se na kraju odrazila na produktivnost pisaca.⁴⁰

Tristo godina nakon izuma tiska, u Slavoniji se prvi put otvorila tiskara. Otvorena je 1735. godine u Franjevačkom samostanu u Osijeku.⁴¹ Radila je do 1775. godine i do tada je otisnula 23 djela. Tek 1775. poduzetnik i osječki gradski zastupnik Ivan Martin Divald, od osječkog magistrata dobiva koncesiju za otvaranje tiskare. Kupio je uređaje franjevačke tiskare te ih upotpunio njemačkim slovima. Tada zapravo Osijek dobiva prvu javnu tiskaru. Oko nje bili su okupljeni najveći intelektualci toga doba poput Paviševića, Kanižlića, Turkovića, Katančića, Marevića, Sirčića i drugih. Sadržaji koji su se tiskali bili su većinom maleni molitvenici, elegije, disputacije, kalendari (Slika 5), propovijedi (Slika 6)... Većina djela pisana je latinskim ili hrvatskim jezikom.⁴²

³⁸ Jakić T. Pojava štamparstava u Slavoniji i njegov utjecaj na razvoj slavonske književnosti. // Simpozij – doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti / Frangeš I. i dr. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1968. str. 255

³⁹ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 6

⁴⁰ Jakić T. Pojava štamparstava u Slavoniji i njegov utjecaj na razvoj slavonske književnosti. // Simpozij – doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti / Frangeš I. i dr. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1968. str. 256

⁴¹ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 6

⁴² Jakić T. Pojava štamparstava u Slavoniji i njegov utjecaj na razvoj slavonske književnosti. // Simpozij – doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti / Frangeš I. i dr. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1968. str. 256

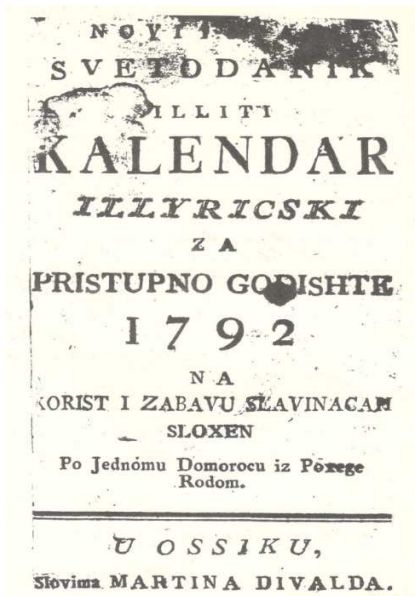
Tiskara u Osijeku bila je jedina u Slavoniji gotovo 130 godina, a razlog tomu je taj što je Slavonija još uvijek obilježena nedaćama koje su ju zadesile prethodnih stoljeća. Ipak, u 18. stoljeću dolazi do postupnog napučivanja nenaseljenih dijelova Slavonije, asimilacije domaćih i stranih doseljenika, sređivanja ekonomskih prilika, postupnog prosvjećivanja širih slojeva pučanstva te uključivanja Slavonije u opće životne tijekove u Hrvatskoj.⁴³ Kako se povećao broj pučkog čitateljstva, povećao se i broj škola i učilišta te se javlja sve veća potreba za razvojem slavonske književnosti. U takvim okolnostima, razvoj je bio neminovan te je osječka *Divaldova galaksija* počela dobivati prateće tiskare.⁴⁴ Tako se u posljednja četiri desetljeća 19. stoljeća otvaraju tiskare u drugim većim slavonskim mjestima poput Slavenskog Broda, Slavenske Požege, Vukovara, Vinkovaca, Iloka i tako dalje. Tako je do 1910. godine u Slavoniji postojalo ukupno 30 tiskara koje su se nalazile u 14 različitih mjesta. Broj tiskara se, nakon toga, znatno povećao tijekom prvih četiriju desetljeća 20. stoljeća.⁴⁵

Okolnosti u Slavoniji i tijek događaja jasno prikazuju koliko kulturni i prosvjetni razvoj ovisi o političkom i ekonomskom stanju određene zemlje. Navedene činjenice jasno daju uvid u težak put koji je Slavonija prošla prije nego je došla do napretka na svim područjima pa tako i na području tiskarstva. Izrazito kasni razvoj tiskarstva obilježje je karakteristično za slavonski kraj, ali isto tako i značajka koja zbog uzročno posljedičnih veza oslikava cjelokupnu povijest Slavonije i duh vremena koji se tijekom stoljeća odvijao na tom području.

⁴³ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 6

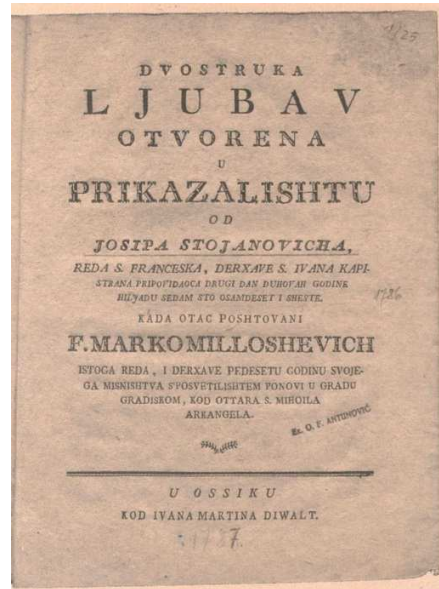
⁴⁴ Sablić Tomić H.; Rem G. Slavonski tekst hrvatske književnosti. Zagreb: Matica hrvatska, 2003. str. 144

⁴⁵ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 6

Slika 5. (lijevo)

Naslovnica kalendara *Novi i stari svetodanik illiti Kalendar illyricski za pristupno godishte 1792.*, (Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 138)

Slika 6. (desno)

Josip Stojanović: *Dvostruka ljubav otvorena u prikazalishtu*, propovijed tiskana u Osijeku, 1787. (Sablić Tomić H.; Rem G. Slavonski tekst hrvatske književnosti. Zagreb: Matica hrvatska, 2003. str. 120)

3. TISKARSTVO U POŽEGI

3.1. Povijesne okolnosti u Požegi do pojave prve požeške tiskare

3.1.1. Grad Požega do 18. stoljeća

U knjizi *Povijest knjižnica Požeške kotline* Filip Potrebica opisuje Požegu (Slika 7) riječima: *Grad Požega smješten je u Požeškoj kotlini na desnoj obali rijeke Orljave, a u podnožju Požeške gore. Požeška kotlina okružena je gorama: Psunjem, Papukom, Krndijom, Dilj gorom i Požeškom gorom. Bila je pogodna za život od najranijih vremena, što potvrđuju brojni materijalni ostaci.*⁴⁶ Prije Slavena na navedenom području živjela su ilirska plemena, a u prvom stoljeću prije Krista ove krajeve osvojili su Rimljani koji su požeški kraj nazvali *Vallis aurea* ili u prijevodu *Zlatna dolina*.⁴⁷

Slika 7. Grad Požega

(Zlatna dolina i Požega // [Zoatours.hr](https://www.zoatours.hr) Dostupno na: <https://www.zoatours.hr/zlatna-dolina-pozega>, 10. 7. 2020.)

Grad Požega (*Castrum de Posega*) prvi put se spominje 1227. godine kada ju je kralj Andrija II. poklonio nadbiskupu kalačkom Ugrinu kako bi lakše savladao bogumile. Grad je u to vrijeme imao veliki ugled čemu svjedoči činjenica da su ga posjećivali brojni kraljevi i istaknuti velikaši. Također, ondje se nalazila i uprava Požeške županije.⁴⁸

⁴⁶ Potrebica F. *Povijest knjižnica Požeške kotline*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995. str. 7

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

Ipak, Požega je bila na meti Turaka koji su itekako prepoznali kvalitetu navedenog kraja koju u svom djelu *Požega* Matko Peić opisuje na sljedeći način: *A i Turci, osjetljivi stratezi i rafinirani gurmani pejzaža, znali su ne samo ratnu nego i mirnodopsku vrednotu požeškog pejzaža kao idealnog mjesta za teferič sa zalogajem janjetine ili pastrve uz gutljaj hladne zdenčanice i kupke u vreloj veličkoj mineraluši.*⁴⁹ Zadivljeni Požegom Turci istu i osvajaju 1537. godine i od tada se situacija u Požegi mijenja. Tada počinje za taj kraj veoma teško razdoblje turske vladavine koje je trajalo punih 150 godina. Turci su uvodili promjene u svaki segment života i tako mijenjali već ustaljene životne navike naroda.⁵⁰ U prvih šest desetljeća turske vladavine razvoj se Požege kretao uzlaznom putanjom, ali potkraj 16. i početkom 17. stoljeća putanja je naglo počela padati i zaostajanje je bilo sve očitije. Sve su češće postale provale krajiške vojske, paljenja i pustošenja grada, teška razaranja, naleti hajduka i uništavanja, pobune i ustanci. Svi ti, za Požegu nemili događaji, ostavili su velike, duboke i trajne posljedice.⁵¹

Nakon godina ratovanja i borbe, tek 1688. godine, velikom zaslugom franjevca i borca Luke Ibrišimovića, nakon nešto više od 150 godina turske vlasti, Požega je bivala oslobođena.⁵² Ipak, oslobođenje nije značilo nastanak reda i mira niti prilike za oporavak zemlje i naroda. Oslobođeni krajevi tada su bili pod upravom carske komore i vojske, a to je podrazumijevalo daljnja haraćenja i razaranja. Tek odlukom carice Marije Terezije tri su slavonske županije vraćene kraljevini Hrvatskoj i stavljene su pod bansku vlast. Tako su 1745. godine obnovljene virovitička, požeška i srijemska županija. Nakon toga, 18. stoljeće postaje vrijeme obnove, napučivanja nenaseljenih dijelova Slavonije, asimilacije domaćih i stranih doseljenika, sređivanja ekonomskih prilika, prosvjećivanja širih slojeva pučanstva te uključivanja Slavonije u opće životne tijekove u Hrvatskoj.⁵³

Usporede li se zbivanja u Europi i Slavoniji u razdoblju od 15. do 18. stoljeća, mogu se uočiti apsolutne razlike. Dok je Europa u zanosu i razvoju, okuplja intelektualce, izgrađuje kulturu i renesansno se preobražava, Slavonija se u teškim uvjetima bori za vlastiti teritorij, za opstanak i

⁴⁹ Peić M. *Požega*. // *Požega 1227 – 1977.* / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. X

⁵⁰ Mažuran I. *Požega i Požeška kotlina za turske vladavine.* // *Požega 1227 – 1977.* / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 164

⁵¹ Mažuran I. *Požega i Požeška kotlina za turske vladavine.* // *Požega 1227 – 1977.* / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 186

⁵² Ibid. str. 175

⁵³ Malbaša, M. *Povijest tiskarstva u Slavoniji.* Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 6

slobodu. Okolnosti su to koje su uvelike utjecale na rast i razvoj u svakom smislu. Europa tako u to vrijeme napreduje i jača, dok Slavonija ne samo da stagnira, nego, može se reći, dobrim dijelom i propada te doživljava padove koji na nju ostavljaju duboke posljedice koje se osjete još dugi niz godina i to na području kulture, ekonomije, prosvjetiteljstva i svake djelatnosti koja vodi zemlju u napredak.

Sljedeća potpoglavlja ponovno će datiranjem uputiti na zaostajanje za Europom, ali i konačno prikazati uspon jednog teritorija nakon uspješnog ratovanja i konačno dostignute slobode. Ovo potpoglavlje imalo je svrhu dati uvid u povijesna zbivanja na teritoriju Požege te na taj način opravdati, za europskim gradovima, prilično vremensko kašnjenje u razvoju i napretku.

3.1.2. Grad Požega nakon oslobođenja od turske vlasti

Nakon turske vlasti, u Požegi dolazi do obnove u svim segmentima života. Tako se za 18. stoljeće može reći da je to stoljeće obnove i procvata grada Požege. Vrijeme je to kada se obnavlja duhovni, društveni i kulturni život grada.⁵⁴ Razvijali su se trgovina te obrti poput zlatarskih, odjevnih i obućarskih. Uz to razvio se promet i prometne veze te poštanske usluge i brojna manufakturna poduzeća.⁵⁵ Razvoj je bio uočljiv i na području arhitekture gdje nekoć zapušteni izgled grada dobiva novo ruho pretvarajući se u grad raskošnih i kićenih građevina.⁵⁶

Godine 1745. svečano je obnovljena Požeška županija, a dvadeset godina kasnije (1765.) Požega je postala slobodni kraljevski grad što je podrazumijevalo samoupravu, pravo održavanja sajmovi i jurisdikciju.⁵⁷ U navedenom razdoblju sve je krenulo uzlaznom putanjom. Požega se gospodarski razvila, a brojni plemići, obrtnici, trgovci i inteligencija su omogućili procvat grada.⁵⁸

Narodu ovoga kraja izrazito su bliski bili franjevci, posebice nakon pobjede nad Turcima za koju je značajnu ulogu imao upravo franjevac Luka Ibrišimović. Franjevci su produžili svoju

⁵⁴ Potrebeca F. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995. str. 7

⁵⁵ Karaman I. Požega i Požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. godine. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 204

⁵⁶ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 29

⁵⁷ Potrebeca F. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995. str. 7

⁵⁸ Ibid. str. 8

već postojeću svjetovnu i vjersku aktivnost, a uz njih su u Požegu stigli i Isusovci te su u Požegi otvorili gimnaziju.⁵⁹ U Požegi se i nakon gimnazije nastavlja kulturno-prosvjetni proces čemu svjedoči i osnivanje *Academie Posegane* zbog koje Požega postaje jedan od rijetkih hrvatskih gradova koji imaju fakultet teologije i filozofije. Samim time Požega postaje i visokoškolsko središte.⁶⁰

Društvene i kulturne promjene u pozitivnom smislu, ono je što je obilježilo Požegu do te mjere da je prozvana Slavonskom Atenom.⁶¹ Ukratko rečeno – Požega je procvatila i razvila se u snažno gospodarsko, prosvjetno i upravno središte Slavonije, ali i Hrvatske.⁶²

3.2. Otvaranje prve požeške tiskare

Kako je već navedeno, nakon turske vlasti, Požega je procvatila u svim segmentima života. Narod se počeo oporavljati od svih proživljenih nedaća te se počeo buditi još do nedavno zamrli kulturni politički i prosvjetni život. Osim toga, probudio se i rodoljubni zanos koji je poticao ljude na pothvate koji bi mogli doprinijeti procvatu zaostale domovine. Razvoj kulture i prosvjete iziskivao je sve veći broj knjiga pa je logično rješenje, s obzirom na okolnosti, bilo otvaranje tiskare na požeškom području. Tako je podžupan i istaknuti kulturni djelatnik Miroslav Kraljević (Slika 8), 1862. godine od namjesničkog vijeća zatražio dozvolu za otvaranje prve tiskare u Požegi.⁶³ Svoj je zahtjev iznio u javnost putem plakata na kojemu je napisao: *Obćinstvo se ovijem obavješćuje, da se od današnjeg dana počamši svake vrste na tisak spadajuće narudžbine primaju te se moli općinstvo da se ovaj za promicanje prosvjete, i izobraženosti narodne spasonosni zavod, podupirati blago izvole.*⁶⁴

⁵⁹ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 28

⁶⁰ Potrebica F. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995. str. 8

⁶¹ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 30

⁶² Potrebica F. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995. str. 7

⁶³ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 71

⁶⁴ Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljivanih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 159

Slika 8. (lijevo) Miroslav pl. Kraljević (Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 307)

Slika 9. (desno) Sokak Arslanovci početkom 20. stoljeća (Kempf – Požega)

Nakon zahtjeva, a gotovo devedeset godina otkad je Ivan Martin Divald otvorio prvu tiskaru u Osijeku, Miroslav je Kraljević na adresi Arslanovci (Slika 9) u kući broj 108 (bivša Beogradska ulica broj 16, a danas Ulica Miroslava Kraljevića broj 16), na dan svetog Gjurgja, 23. travnja 1862. otvorio prvu tiskaru u Požegi.⁶⁵ O navedenom događaju očuvan je tiskani oglas, veličine 21 x 34 cm,⁶⁶ sljedećeg sadržaja: *Oglas. Uz visoku dozvolu vis. kralj dalm. hrv. slavonskog namjestničkog vieća je u slob. kralj. gradu Požegi dolipodpisati otvorio tiskaru. Ova se nalazi u sokaku Arslanovci u kući pod br. 108. (...) U Požegi na dan sv. Gjurgja 1862.*⁶⁷

Navod *uz visoku dozvolu* u *Oglasu* jasno oslikava vrijeme u kojemu djeluje Miroslav Kraljević. Naime, vrijeme je to kada se još uvijek budno pazilo na društvena kretanja te na svaku napisanu i objavlvenu riječ. Valja napomenuti da su mnogi književnici, poput Ivana Filipovića i Mirka Bogovića zbog svojih, u tim vremenima nepoželjnih riječi, čak odslužili višegodišnju kaznu zatvora. Iz navedenih je razloga očito i Kraljević svom naumu pristupao vrlo oprezno i razborito. Za tiskaru je bilo potrebno isposlovati svu potrebnu dokumentaciju za rad, ali i objasniti kakvog

⁶⁵ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 71

⁶⁶ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482

⁶⁷ Kempf J. Iz prošlosti Požege i Požeške županije (pretisak). Požega: Ogranak Matice hrvatske u Požegi, 2017. str. 201

bi tiskara bila karaktera. Kraljević je to vrlo vješto odradio te veoma precizno naveo ciljeve svoje tiskare – promicanje prosvjete i opće kulture.⁶⁸

Kraljevićev naum bio je vrlo ozbiljan, ali i djelomično riskantan iz razloga što je za otvaranje bilo potrebno uložiti velike svote novca. No, on je, ne štedeći svoju imovinu, dao sve od sebe kako bi u Požegu stigao prvi tiskarski stroj. Sačuvana dokumentacija o tom događaju svjedoči da se radi o pozamašnoj svoti uloženog novca koju je trebalo unaprijed uplatiti.⁶⁹

U svojoj knjizi *Povijest tiskarstva u Slavoniji* autorica Marija Malbaša navodi da je *to što je posljednjih desetljeća 18. stoljeća za Osijek i Slavoniju te književno-prosvjetiteljski rad značilo osnivanje Divaltove tiskare, to je sada u drugoj polovini 19. stoljeća značilo otvaranje Kraljevićeve tiskare ne samo za Požegu, već za cijelu Slavoniju i za noviju hrvatsku književnost.*⁷⁰ To jasno prikazuje koliko je pojava tiskarskog stroja u Požegi imala utjecaja na cjelokupnu kulturnu sliku grada i razvoj prosvjetiteljstva. Napokon, nakon dugo vremena i grad Požega doživljava veliki pomak i napredak.

3.3. Rad i djelovanje tiskare Miroslava Kraljevića u Požegi

Požeška je tiskara navedena u izvještaju trgovačke i obrtničke komore za 1864. godinu te je registrirana u katalogu tipografske izložbe u *Statističkom pregledu* 1878. godine u Budimpešti. Tiskara tada ima jednog slagara i jednog slagarskog naučnika. Iz Kraljevićeve korespondencije vezane uz osnivanje tiskare poznati su podaci da je prešu za tiskaru i slova naručio iz Budimpešte dok je papir nabavljao u Ljubljani. Tiskaru je uredio, a zatim vodio tipograf iz Zagreba Josip Senečić koji je zaslužan i za otvorenje prve knjižare i posudbene knjižnice u Požegi 1863. godine. Prvi slagar tiskare bio je Rajko Vutković, a prvi tiskar Julije Jančović.⁷¹

⁶⁸ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 94

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 71

⁷¹ Ibid.

3.3.1. Časopis *Slavonac*

Jedna od najvažnijih tiskovina Kraljevićeve tiskare bio je zabavno-poučni časopis *Slavonac* – prvi tiskani časopis na hrvatskom jeziku na prostoru Požege, ali i Slavonije.

Na velikoj skupštini Požeške županije koja se održala 13. prosinca 1861. godine, izdano je *Svjedočanstvo* da Miroslav pl. Kraljević ima odobrenje biti urednikom svog časopisa pod nazivom *Slavonac*. U obrazloženju odluke je pisalo: *Dočim je ovaj časopis poleg predloženog nam proglasa više prostijem puku namijenjen, te za sverhu ima u obće širenje prosvjete, a napose korisna znanja i gospodarstvena podučavanja priobćivati, te kroz to samo korist i blagostanje naroda našeg promicati, razlogom, što bi ovaj list samo tri puta mjesečno izlaziti imao, i tim povodom ne bi urednik u službovanju zapriječen bio, pak što si za svetu dužnost deržimo svako poduzetje koje pučku prosvjetu za sevrhu imade, podupirati, izjavljujemo – da molitelju u napomenutom poduzetju nikakove zapreke ne stavljamo i slijedstvom toga zamoljenu dozvolu uredničku podijeliti odlučismo.*⁷² Navedeno je odobrenje izdano čak i prije nego li je prva požeška tiskara 1862. godine počela s radom.⁷³

Miroslav je Kraljević tako 10. siječnja 1863. godine u svojoj tiskari otisnuo prvi broj zabavnog i poučnog časopisa *Slavonac*. S obzirom na to da je to bio prvi časopis na hrvatskome jeziku na području Slavonije, Kraljević je tim činom postao u Požegi, ali i u cijeloj Slavoniji, začetnik hrvatske žurnalistike. Navedenom časopisu bio je i izdavač i urednik.⁷⁴ Temeljna je namjera *Slavonca*, kako navodi *Požeški leksikon*, bila kroz zabavu i pouku braniti i krčiti put narodnom i književnom jedinstvu južnih Slavena.⁷⁵

U svakom se broju na prvoj stranici časopisa nalazila pjesma. U prvome je broju to bila pozdravna pjesma autora i mladog hrvatskog pjesnika Josipa Eugena Tomića pod naslovom *Slavonac bratji* (Slika 10).⁷⁶

⁷² Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljivanih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 76

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482

⁷⁵ Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 284

⁷⁶ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482

Osim Tomića, za časopis su pisali brojni suradnici poput Augusta Šenoa, Vladimira Nikolića, Franje Cirakija, Vatroslava Račkog, Mijata Stojanovića, Petra Preradovića, Dragutina Pavića, Josipa Lermana i mnogih drugih. Oni su doprinijeli *Slavoncu* svojim pjesmama, pripovijestima, poučnim člancima i književnim vijestima.⁷⁷

Sadržaj se časopisa, osim navedenog, sastojao od članaka raznih tematika, poezije, proze te prijevoda s francuskog, talijanskog, njemačkog, poljskog, češkog i ruskog jezika.⁷⁸ Osim toga, u časopisu su uz domaće vijesti povremeno tiskani i izvještaji o tečaju bečke burze, nagradna zagonetka i svaštice.⁷⁹

Oduševljenje časopisom pojavilo se u širokom čitateljskom krugu. Svi krajevi Hrvatske su ga primali i čitali, a mnogi su, poput klerika i bogoslova Zagreba, Đakova i Senja, i financijski potpomagali redovno izlaženje *Slavonca*.⁸⁰ Časopis je podržan od brojnih Kraljevićevih suvremenika. Literatura navodi kako je odmah nakon izlaska prvoga broja, uredniku stigao nemali broj pisama u kojima mu mnogi čitatelji čestitaju, hvale ga i hrabre da ustraje u svom radu. Tako mu Josip Eugen Tomić u svom pismu, 16. siječnja 1863. godine, piše: *Vi ste si neumrlu slavu stekli, jer ste prvi, a uz to izvrsni časopis počeli izdavati u Slavoniji*.⁸¹

Svoje pismo podrške Kraljeviću uputio je i književnik Mirko Bogović koji izražava svoju misao da *Slavonac* svi moraju poduprijeti i materijalno i duhovno. Navodi kako smatra da se časopis afirmirao i među onima koji su mislili da će *Slavonac* postati *kamen smutnje* i zbog kojeg bi mogla propasti sloga i ljubav Hrvata i Slavonaca.⁸² Uz Tomića i Bogovića javile su se još brojne ugledne ličnosti toga doba poput Vjekoslava Babukića, Vatroslava Jagića, Stjepana Ilijaševića, Augusta Šenoa, Mirka Bogovića, Ilije Okrugića, Vladimira Nikolića i drugih (Slika 11).⁸³

⁷⁷ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 612

⁷⁸ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482

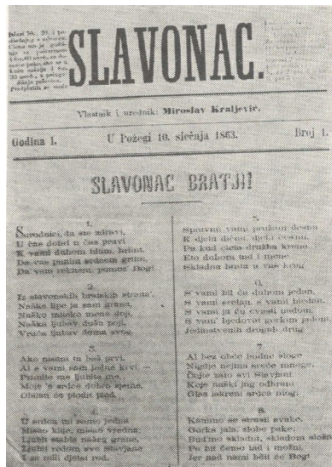
⁷⁹ Šmit J. Stoljeće požeškog novinstva. // Požeški zbornik / Pavičić S. Slavonska Požega: Matica hrvatska – Pododbor Slavonska Požega, 1961. str. 272

⁸⁰ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 615

⁸¹ Jakovina I. Svaštara Maloga Pajde. Požega: Grad Požega i Turistička zajednica grada Požege, 2009. str. 56

⁸² Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 109

⁸³ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 611

Slika 10. (lijevo) Prva stranica prvog broja časopisa *Slavonac*; pjesma *Slavonac bratji* Josipa Eugena Tomića (Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 284)

Slika 11. (desno) Iz pisama hrvatskih književnika uredniku *Slavonca* Miroslavu pl. Kraljeviću (Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i priloge za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 611)

Časopis je izlazio tri puta mjesečno ukupno dvije i pol godine – do 30. lipnja 1865. Urednik Kraljević obustavio ga je sljedećom izjavom: *Treća godina sad tomu teče, što smo na pod težkom putu ustrajali, premda su nas stizale sve nezgode, s kojima se takvi poduzetnici uz najbolju volju boriti imadu, dok ih izkustvo i bolja kob na pravu stazu ne dovedu (...) samo ćemo za neko vrijeme prekinuti, da učinimo, kako bi u buduće još bolje nego li dosad svojim čitateljem mogli udovoljiti i narodu koristiti. Prestajemo dakle izdavati Slavonca koncem ovoga proljeća na neko vrijeme.*⁸⁴

Časopis nikada nije nastavio izlaziti, ali je ostavio veliki trag i utjecaj na buduće časopise na tom području. Hrvatski povjesničar Filip Potrebić navodi da *Kraljevićevim Slavoncem počinje povijest požeške periodike, krećući put narodnom jeziku.*⁸⁵ Dakle, *Slavonac* nije časopis koji je izlazio dugi niz godina, ali je časopis koji je svojom kvalitetom u kratkom razdoblju postavio temelje i postao svojevrsan uzor budućim tiskarima, urednicima i piscima.

⁸⁴ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i priloge za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 614

⁸⁵ Jakovina I. Svaštara Maloga Pajde. Požega: Grad Požega i Turistička zajednica grada Požege, 2009. str. 56

3.3.2. *Požeški djak* Miroslava Kraljevića

Osim uglednog i prvog časopisa na hrvatskom jeziku u Slavoniji – *Slavonca*, Miroslav je Kraljević u svojoj tiskari 1863. godine tiskao i vlastiti roman – *Požeški djak* ili *Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik* (Slika 12). Bio je to prvi hrvatski roman koji je autor nazivao *prvim naškim izvornim romanom u dva diela*. Roman je tiskan u šesnaestini, na dobru papiru, na 431 stranici.⁸⁶

Roman je autor, kako na početku knjige navodi, posvetio svom bratu i svojim sestrama te nećakinjama i nećaku (Slika 13).⁸⁷ Nakon posvete piše uvod u djelo iz kojega se saznaje da je roman nastao u vrijeme kada je imao 24 godine te da ga je pisao u Križevcima.⁸⁸ U uvodu navodi kako će se u romanu raditi o ljubavi prema narodnosti i narodnom jeziku koji je najdragocjenija baština koju su mu iza sebe ostavili roditelji. Kroz posvetu i tematiku romana Kraljević još jednom potvrđuje svoju sinovsku, bratsku i domovinsku ljubav. Na kraju uvoda navodi se datum 31. prosinca 1863. godine što potvrđuje da je uvod napisan mnogo kasnije nego li je pisan sam roman.⁸⁹

Nakon uvoda slijedi predgovor koji je vjerojatno isto napisan 1863. godine. U predgovoru Kraljević ističe svoju moralnu procjenu da su romani prilično štetna štiva te njihovu pojavu slikovito uspoređuje s kolačima: *Kod ote pomisli sjetim se ujedno da romani nisu baš najzdravija hrana duševna, pa da će možebit time dobroj volji više naškoditi, nego li hasniti – ali opet razmišljajući pada mi na um, da su romani za duševnost, šta poslastice za tielo, zatim da ne mogu tvari, iz kojih poslastice sastoje, ako nisu sasvim pokvarene i ako se umjereno rade škoditi, što više znajući, da se mnogi njima mame, zaželih i ja naše občinstvo, a osobito krasni ženski spol na naše čitanje namamiti ili ovdje rekuć njihovu pozornost obratiti na naše domaće kolače koji su od tuđih tečniji, sladji i zdraviji...*⁹⁰ Navedeni citat još jednom prikazuje Kraljevićeve težnje i ljubav prema vlastitoj domovini i upotrebi vlastitog jezika. Osim što piše na narodnom jeziku, on potiče

⁸⁶ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482

⁸⁷ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 121

⁸⁸ Ibid. str. 122

⁸⁹ Ibid. str. 124

⁹⁰ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 125

i narod da čita domaća štiva, kako on kaže *mameći ih*, slikovitom, svima razumljivom i pomalo šaljivom usporedbom.

Osim zalaganja za čitanje domaćih djela, Kraljević u svojem predgovoru ističe i nedostatke svoga djela koji se pojavljuju u obliku jezičnih pogrešaka. Taj navod je djelomično istinit jer 1851. godine kada je djelo pisano materinski jezik nije bio predmetom učenja u školi, zbog čega nije bilo niti prilike steći određena jezična znanja. Kraljević je, uz poneku pogrešku, djelo napisao čistom ijekavskom štokavštinom s vrlo malo lokalizama i gotovo niti jednim slavonskim. Pisao je komunikativnim jezikom kojim su se služili njegovi preci i služenje takvim jezikom mnogi kritičari smatraju vrlinom romana.⁹¹

U romanu se nalazi ukupno 76 likova⁹² koji se nalaze u raznim životnim situacijama koje su prožete povijesnim događajima onoga doba. Književni su kritičari i analitičari roman *Požeški djak* često predstavljali kao autentičan prikaz sirove stvarnosti života u Požegi, povijesnih slika, međusobnih odnosa klasa te političke povijesti grada. Zbog svega navedenoga, Požega je jedan od rijetkih gradova koji imaju svoga pisca i roman koji toliko vjerno oslikava svoj grad i stanje u njemu u određenom dobu.⁹³

Roman *Požeški djak* postao je među narodom omiljeno književno djelo. Kako navodi Julije Kempf, Kraljević je patriotski smišljenim djelom poslužio ondašnjoj teško osjećajnoj potrebi beletrističnoga štiva da bude pisana *slatkim narodnim jezikom*.⁹⁴

Iz 1863. godine postoji samo prvo i jedino izdanje ovoga romana. U Gradskoj knjižnici i čitaonici u Požegi 11. studenoga 1994. promoviran je pretisak. Izdavač je bila navedena knjižnica i čitaonica, a pretisak je izdan u 1000 primjeraka. Tiskarske poslove obavila je *Požeška tiskara* koja je njegovala tradiciju u Požegi još od samog osnutka prve Kraljevićeve tiskare 1862. godine.⁹⁵

⁹¹ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 125

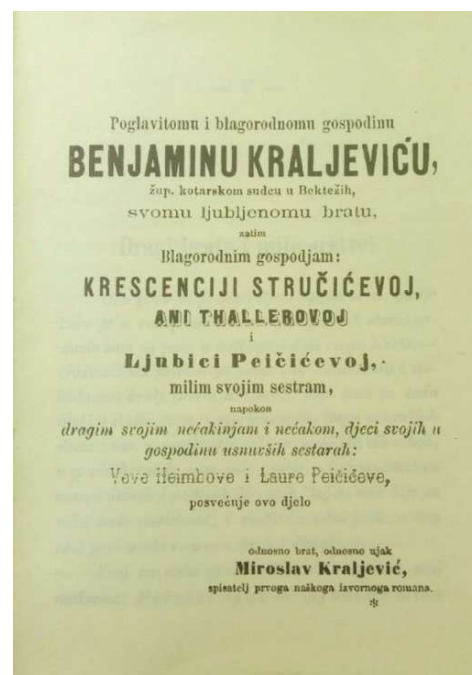
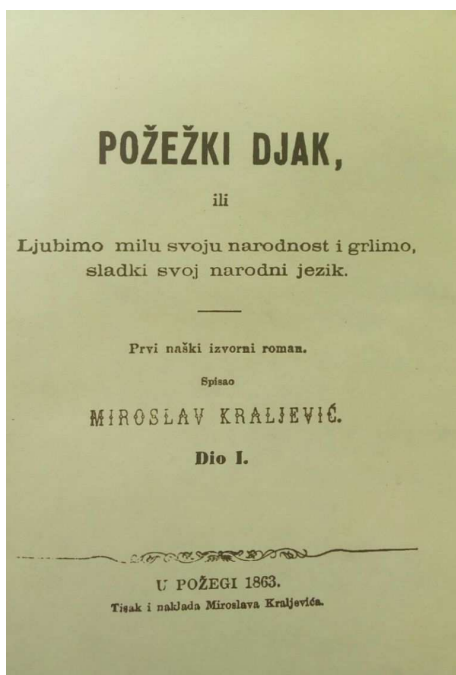
⁹² Ibid.

⁹³ Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989. str. 126

⁹⁴ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 615

⁹⁵ Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljenih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 282

Bez obzira na godinu pisanja, *Požeški djak* na policama knjižnica i danas se izrazito visoko vrednuje. U doba kada je nastalo, djelo je imalo važnu ulogu za čitatelje, za promicanje domaćeg jezika i kulture te kao začetak nove vrste u Hrvatskoj. Danas je pak, *Požeški djak*, vrijedna baština koja oslikava duh vremena 18. stoljeća, koja daje uvid u povijesne događaje, jezik, kulturu i način života. U svakom slučaju, iz navedenoga se može zaključiti da je Miroslav Kraljević *Požeškim djakom*, radom, djelom i zalaganjem još jednom doprinijeo napretku i razvoju koji je bio i ostao značajan za cjelokupan hrvatski narod.

Slika 12. (lijevo) *Požeški djak* Miroslava Kraljevića⁹⁶

Slika 13. (desno) Kraljevićeva posveta romana *Požeški djak*⁹⁷

⁹⁶ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

⁹⁷ Ibid.

3.3.3. Antun Kanižlić u Kraljevićevoj tiskari

Jedan od najznačajnijih požeških autora u 18. stoljeću bio je isusovac Antun Kanižlić. Njegov opus sadrži brojne teme nabožnog karaktera. Pisao je molitvenike, pjesme o mučenicima (sv. Ignacije, sv. Alojzije, sv. Franjo Ksaverski, sv. Ivan Nepomuk) te studiju o crkvenom raskolu pod nazivom *Kamen pravi smutnje velike*.⁹⁸

Najznačajnije napisano djelo Antuna Kanižlića je *Sveta Rožalija* ili punim nazivom *Sveta Rožalija, panormitanska divica nakićena i ispivana* (Slika 14). Radi se o baroknoj i rokoko poemi⁹⁹ koja u obliku pisama prikazuje bogatu ljepoticu koja napušta roditelje, raskošni dvorac i svoga zaručnika te odlazi u Siciliju živjeti pustinjačkim životom.¹⁰⁰

Prvo izdanje *Svete Rožalije* tiskano je u Beču 1780. godine,¹⁰¹ a drugo je izdanje stvoreno u požeškoj tiskari Miroslava Kraljevića 1863. godine. Za isto je izdanje Miroslav Kraljević napisao podulji predgovor.¹⁰² U drugom je izdanju također sudjelovao tako što je preinačio Kanižlićeve dvanaesterce u šesterce te u pogovoru naglasio važnost tog pjesničkog djela.¹⁰³

Mijo Korade spominje sicilijanskog isusovca Vincenza Basilea koji je djelovao kao svećenik u Dalmaciji. On je bio veliki štovatelj Kanižlićevih djela te je radio na njihovim novim izdanjima. U Požegu je stigao 1862. godine i u njoj je proveo neko vrijeme. S obzirom na to da je u Kraljevićevoj tiskari tiskano drugo izdanje *Svete Rožalije* 1863. godine, postoji pretpostavka da je na pripremi i objavljivanju radio i Vincenzo Basileo te da je možda potaknuo i utjecao na Miroslava Kraljevića da odluči tiskati drugo izdanje.¹⁰⁴

⁹⁸ Peić. M. Požeška književnost. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 477

⁹⁹ Ibid.. str. 476

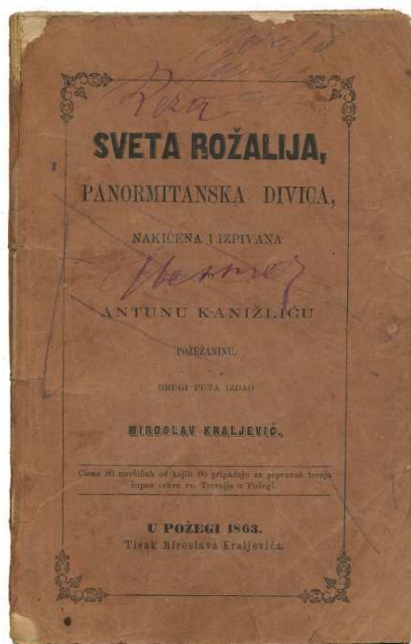
¹⁰⁰ Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 115

¹⁰¹ Peić. M. Požeška književnost. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 476

¹⁰² Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 483

¹⁰³ Korade, M. Antun Kanižlić i Vincenzo Basile: Kanižlićeva djela u Dalmaciji u 19. stoljeću. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, (8), 2019. str. 111. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/moxpjhw4km> 8. 7. 2020.

¹⁰⁴ Korade, M. Antun Kanižlić i Vincenzo Basile: Kanižlićeva djela u Dalmaciji u 19. stoljeću. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, (8), 2019. str. 111. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/moxpjhw4km> 8. 7. 2020.

Slika 14. (lijevo) Antun Kanižlić: *Sveta Rožalija panormitanska divica*. Drugo izdanje tiskao Miroslav Kraljević 1863. godine. (Aukcijska kuća Barac & Pervan, Aukcija br. 53., kat. br. 568. Zagreb, 18. 5. 2019.)

Slika 15. (desno) Antun Kanižlić: *Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojimi se ova ljubav probuditi može*, drugo izdanje tiskao Miroslav Kraljević u Požegi, 1864. godine. Dostupno na: https://archive.org/details/vazni_uzroci_s_kojih_gospodina_isukrsta_ljubiti_moramo_1864-antun_kanizlic/page/n5/mode/2up 8. 7. 2020.)

Uz *Svetu Rožaliju* značajno je djelo Antuna Kanižlića tiskano u Požegi *Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojimi se ova ljubav probuditi može* (Slika 15). Djelo je zapravo Kanižlićev prijevod, odnosno prerada njemačkog izdanja koje je prvo bilo objavljeno na francuskom jeziku. Radi se o duhovnim razmatranjima francuskog isusovca.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Korade, M. Antun Kanižlić i Vincenzo Basile: Kanižlićeva djela u Dalmaciji u 19. stoljeću. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, (8), 2019. str. 111. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/moxpjhw4km> 8. 7. 2020.

Kanižlić je djelo u prvotnom vlastitom izdanju preveo na sljedeći način: *Primogući i sardce nadvladajući uzroci s-kripostnimih potpomoćmah za ljubiti Gospodina Isukarsta Spasitelja našega sa svim sardcem, sa svom dušom i sa svom jakostju*.¹⁰⁶

Radeći na drugom izdanju, Vincenzo Basileo, u radu već spomenuti isusovac i Kanižlićev štovatelj, promijenio je te nešto spretnije i razumljivije preveo naslov u *Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojimi se ova ljubav probuditi može*. Izdanje je tiskano u Požegi u tiskari Miroslava Kraljevića 1864. godine. Tko je točno preradio djelo, nije poznato jer se na početku knjige navodi sljedeće: *Preveo Antun Kanižlić Požežanin i družbe Isusove misnik, a preradio jedan svećenik*.¹⁰⁷ Pretpostavka je da je taj svećenik bio Vincenzo Basileo, a neki izvori smatraju da je na izdanju surađivao s hrvatskim isusovcem Antunom Mesekom.¹⁰⁸

3.3.4. Kraljevićevi kalendari

Još jedno vrijedno djelo prve požeške tiskare i njezina vlasnika Miroslava Kraljevića je i *Požeški pučki koledar za 1864. godinu* (Slika 16). Radilo se o ljetopisu koji je tiskan 1863. za narednu 1864. godinu. Urednik i izdavatelj bio je sam Miroslav Kraljević.¹⁰⁹

Kraljevićevi kalendari bili su među najstarijim tiskanim kalendarima u Hrvatskoj. Prije njega Pavao Ritter Vitezović je u Zagrebu otisnuo kalendar 1695. te je, također u Zagrebu, 1818. tiskan *Horvatski stoletni kalendar*. Prije Kraljevića kalendare je od 1813. do 1823. tiskao Požežanin Antun Nagy, ali ne u Požegi.¹¹⁰

¹⁰⁶ Korade, M. Antun Kanižlić i Vincenzo Basile: Kanižlićeva djela u Dalmaciji u 19. stoljeću. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, (8), 2019. str. 109. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/moxpjhw4km> 8. 7. 2020.

¹⁰⁷ Kanižlić A. Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojimi se ova ljubav probuditi može. Požega: Tiskara Miroslava Kraljevića, 1864. Dostupno na: https://archive.org/details/vazni_uzroci_s_kojih_gospodina_isukrsta_ljubiti_moramo_1864-antun_kanizlic/page/n5/mode/2up 8. 7. 2020.

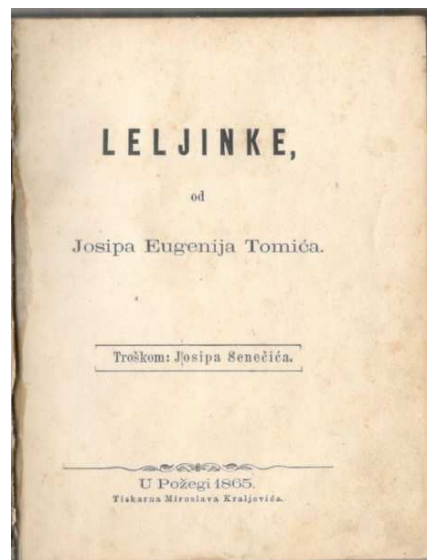
¹⁰⁸ Korade, M. Antun Kanižlić i Vincenzo Basile: Kanižlićeva djela u Dalmaciji u 19. stoljeću. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, (8), 2019. str. 110. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/moxpjhw4km> 8. 7. 2020.

¹⁰⁹ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 615

¹¹⁰ Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljenih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 431

U vrijeme kada su tiskani Kraljevićevi kalendari, bili su iznimno popularni u narodu te je bio velik broj pretplatnika koji su ga kupovali. Oni su bili prilagođeni puku i širokim masama već samim time što su sadržavali brojne savjete za svakodnevni život, savjete o poljoprivredi, gospodarstvu, uzgoju životinja, obradi vinograda, šljivika, voćnjaka i slično. Osim toga, kalendari su sadržavali i brojne književne tekstove koji su uvelike doprinijeli razvoju prosvjetiteljstva te usmjeravanju puka na književna djela. Kalendari su izlazili od 1863. do 1865. godine.¹¹¹

Kraljevićevi kalendari ostaju kao dokaz koliko je ovaj veliki Požežanin ostao vjeran argumentima koji su mu omogućili dozvolu za otvaranje tiskare te za izdavanje časopisa *Slavonac*. Vidljivo je koliko se vješto pokušavao kroz svakodnevne teme i savjete približiti puku i tako promicati prosvjetu i opću kulturu te narod potaknuti na napredak, na kulturni razvoj i ljubav prema domaćoj književnosti. Kalendarima je još jednom dokazao da je odradio svoju zadaću te ostao dosljedan u izvršenju obećanja koja je pri otvaranju tiskare zabilježio.

Slika 16. (lijevo) Miroslav Kraljević: *Požeški pučki kalendar za 1864. godinu*, naslovnica (Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 144)

Slika 17. (desno) Josip Eugen Tomić: *Leljinke*¹¹²

¹¹¹ Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljivanih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 431

¹¹² Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

3.3.5. Ostala tiskana djela u tiskari Miroslava Kraljevića

Tiskao je Miroslav Kraljević u svojoj tiskari i brojna druga značajna djela. Tijekom godina oko sebe je okupio pisce i intelektualce koji su svojim radom i pisanjem također doprinosili kulturi i prosvjetiteljstvu. Slijedi popis značajnijih izdanja prema T. Jakiću¹¹³:

- Agjić, Kajo O. *Dvie čudoredne predstave* (o sv. Tereziji i sv. Margareti Kortonskoj), 1862.
- Filipović, Ivan. Proslov govoren u Požegi 19. srpnja 1862. kod glazbeno-deklamatorne zabave, priređene po Sgfrd. Catinelli-Obradiću u korist Jugoslavenske akademije, 1862.
- *Höppova crkvena poviest* (prijevod s dopunom Franje Račkog), 1863.
- *Red gašenja pogibeljne vatre u slob. i kralj. gradu Požegi obdržavati se imajući*, 1863.
- Posavac, Šimun. *Pučka knjižica*, 1863.
- *Godišnjica pučkih učionah slobodnoga kraljevskoga grada Požege na koncu školskog ljeta 1863.*
- Lobamyer, Antun. *Valentin Düval ili umjetnost vlastitom moćju sretnim postati*, 1864.
- Agjić, Kajo O. *Uspomene gimnazije požeške*, 1864.
- Tomić, Josip Eugen. *Leljinke* (pjesme), 1865. (Slika 17)
- Agjić, Kajo O. *Poviest franjevačkog samostana u Požegi*, 1865.
- *Godišnjica pučkih učionah slobodnoga kraljevskoga grada Požege na koncu školskog ljeta 1866.*
- Govori prigodom svetčanoga umještenja presvietloga gospodina Miroslava Kraljevića na veliko župansko dostojanstvo slavne županije požeške dana 31. srpnja 1867.
- Agjić, Kajo O. *Štienje sv. evanđelija i poslanicah na nedelje svetce*, II. izdanje, 1869.
- *Novi i stari kalendar slavonsko-požeški za prostu godinu 1871.*

Vidljivo je već iz zabilježenih naslova kako su tiskovine bile i svjetovnog i vjerskog karaktera. Također, osim književnih djela na popisu su i tiskovine koje su se ticale kulturnih ili političkih događanja ili pak uputa za svakodnevni život. Uz to, tiskani su i kalendari te godišnjice školskih ljeta. Zanimljivost navodi i autorica Marija Malbaša koja je proučavala tiskarstvo u

¹¹³ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 483

Slavoniji te došla do podatka da je 1863. na *Izložbi zemaljskih plodinah i rukotvorinah* u Požegi Kraljevićeva tiskara izložila na svili otisnutu molitvu *Oče naš* na 10 slavenskih jezika.¹¹⁴

Sva izdana djela te interes požeških čitatelja za iste dokazuju koliko je smisla imala Kraljevićeva ideja o osnivanju prve požeške tiskare te koliko se njegov ulazak u rizik u konačnici isplatio. Požega se nakon dugo vremena napokon počela uzdizati u mnogim javnim i društvenim dijelovima života, a tiskarski stroj u tom je usponu nedvojbeno imao veliku ulogu. Odlučnost, poduzetnost, znanje i kompetentnost za područje rada kojim se bavio Požežanin Miroslav Kraljević, doprinijeli su modernizaciji grada Požege, ali i potaknuli mnoge građane na kulturno uzdizanje te čitanje i opismenjavanje. Kraljević nije samo pisao i izdavao, nego je i veoma promišljeno realizirao razne načine i ideje kojima je mnoge potaknuo na aktivno čitanje i posezanje za raznim vrstama štiva.

Začetnik tiskarstva u Požegi, Miroslav Kraljević, umro je 1877. godine. Svojim radom napravio je velike pomake za svoju domovinu, a ponajviše za svoj grad te tako stekao ugled i poštovanje čak i među svojim političkim suparnicima. Tomu svjedoče brojni navodi različitih časopisa koji su pisali o njegovoj smrti. Tako je nekadašnji urednik časopisa *Vijenac* – August Šenoa – o Miroslavu Kraljeviću posthumno napisao: *Miroslav pl. Kraljević bijaše jedan od najradinijih rodoljuba u Slavoniji već od početka našeg narodnog preporoda, uz koji je on svom dušom pristao. (...) Njim gubimo i opet jednog od naših starijih patriota. Pokoj njegovoj rodoljubnoj duši.*¹¹⁵ Zalažući se tijekom života za kulturno, materijalno, jezično i književno dobro svoga naroda, ovaj je velikan ostavio za sobom svijetle uspomene koje se spominju i danas, gotovo 150 godina nakon njegove smrti.¹¹⁶

Jedno od najvećih djela koje je za Kraljevićem ostalo je upravo njegova tiskara. Nju je odmah nakon smrti, 1877. godine, preuzeo vlasnikov sin – Ladislav Kraljević – šumarski činovnik u Požegi. Njegovo ime kao voditelja tiskare pronađeno je u spisima zemaljske vlade / br. 29031 iz 1881. godine. Tada se Ladislav obratio zemaljskoj vladi radi odobrenja izrade tiskanica za sudbene i političke oblasti te gimnazije u Požeškoj županiji. U to je vrijeme tiskara radila pod vodstvom J.

¹¹⁴ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 72

¹¹⁵ Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910. str. 615

¹¹⁶ Ibid.

Brosiha, a u vlasništvu Kraljevićeva nasljednika bila je sve do 1885. godine kada ju prodaje trgovcu Lavoslavu Kleinu.¹¹⁷

3.4. Tiskara Lavoslava Kleina

Požeška je tiskara, 1885. godine, nastavila s kontinuiranim radom, samo na čelu s drugim vlasnikom – Lavoslavom Kleinom. On se pobrinuo za uređenje tiskare te za njezin napredak i modernizaciju tako što ju je opremio novim, naprednijim uređajima. Moderna opremljenost bila je vidljiva već 1894. godine kada su brzotiskom tiskana *Pravila društva za poljepšavanje Požege*.¹¹⁸

U vrijeme kada napreduje tiskara, napreduje i javni, društveni i privredni život u Požegi. Uz to, ističe se rad gradskog zastupništva i županije koji imaju sve veću potrebu za tiskanjem knjiga i brošura. Sve navedene materijale izrađivala je tadašnja modernizirana požeška tiskara. Uz rad na unapređenju tiskare, Lavoslav Klein je osnovao i uredio knjigovežnicu i knjižaru.¹¹⁹ Tiskana djela (knjige, brošure, školski izvještaji, društvena pravila, razne prigodnice) imala su oznaku *Brzotiskom L. K. ili Knjigotiskara L. K.*

Od 1891. godine, u tiskari Lavoslava Kleina tiskan je najstariji požeški tjednik *Glasnik županije požeške* – list koji je sadržavao teme iz gospodarstvenog, društvenog i javnog života. U samom početku rada Kleinove tiskare izdani su *Listovi iz Afrike* (1891.), putopisne bilješke požeškog pustolova, istraživača i putopisca Dragutina Lermana, te *Novi Listovi iz Afrike* (1894.) (Slika 18) kao nastavak Lermanovih afričkih zgoda i nezgoda tijekom boravka u Kongu.

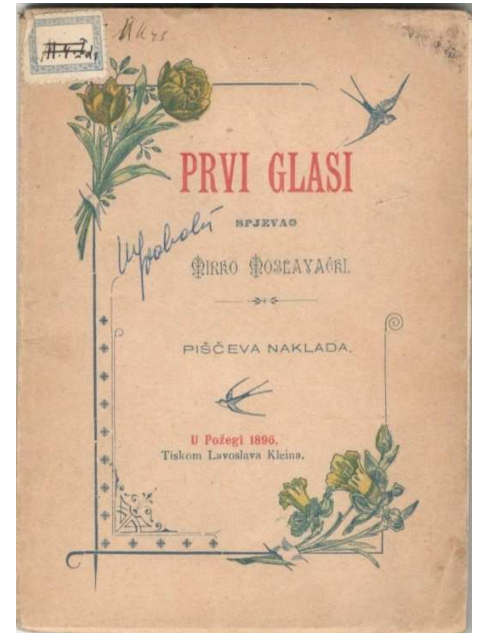
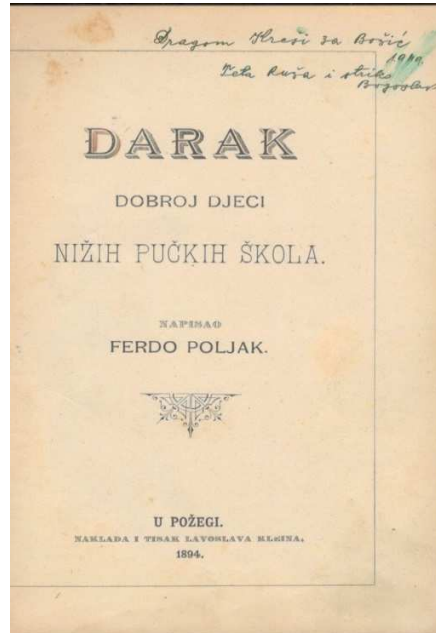
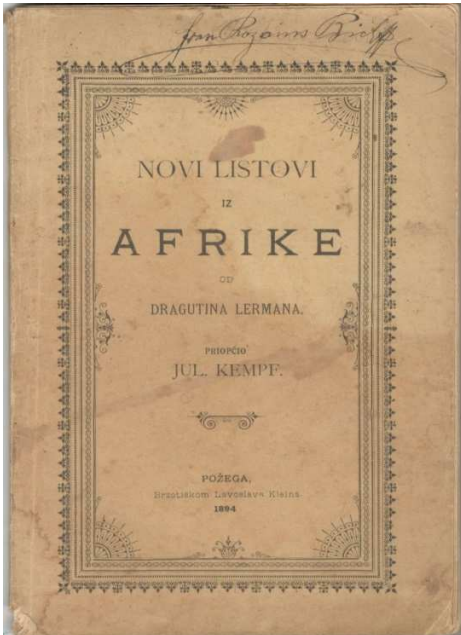
U tiskari Lavoslava Kleina izdavana su i mnoga književna djela zavičajnih autora poput Makse Kuntarića, Nikole Gjurića, Ferde Poljaka (Slika 19), Mirka Moslavačkog (Slika 20) i mnogih drugih koji tek zaslužuju biti predmetom istraživanja jer se o gotovo svima u literaturi ne nalazi niti spomena.

¹¹⁷ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 72

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid.

Također, kod Kleina su 1899. godine tiskane Cirakijeve *Rečenice* (Slika 21) u iznimno lijepo secesijski ukrašenim koricama.

Slika 18. (lijevo) Dragutin Lerman: *Novi listovi iz Afrike*, 1894.¹²⁰

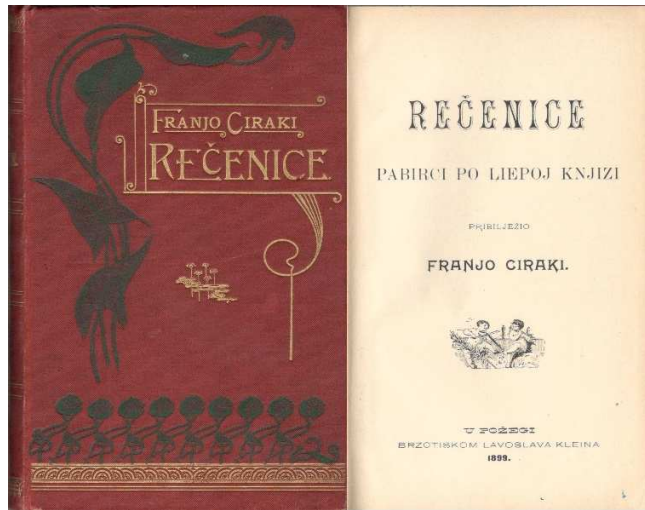
Slika 19. (u sredini) Ferdo Poljak: *Darak dobroj djeci nižih pučkih škola*, 1894.¹²¹

Slika 20. (desno) Mirko Moslavački: *Prvi glasi*, 1896¹²²

¹²⁰ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

Slika 21. Franjo Ciraki: *Rečenice*, 1899.¹²³

Hrvatski književnik i najdugovječniji gradonačelnik Požege Franjo Ciraki kod Kleina je tiskao i svoju poemu *Jankovo ljetovanje* (Slika 22) 1905. godine. Tiskani su i brojni izvještaji poput *Izvještaja o kralj. zemaljskoj ratarnici* (1895.) te izvještaji koje su objavljivale *Prva požeška štedionica* (1890.), *Pučka dionička štedionica* (1899.) te *Pakračko-daruvarsko-kutinska okružna štedionica* (1890.). Tiskani su i izvještaji gradskog zastupstva te izvještaji pučkih škola i gimnazije.¹²⁴

Slika 22. (lijevo) Franjo Ciraki: *Jankovo ljetovanje*, 1905.¹²⁵

Slika 23. (desno) Julije Kempf: *Iz požeške kotline. Zemljopisne i povijesne crtice za mladež*, 1914.¹²⁶

¹²³ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹²⁴ Malbaša, M. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 73

¹²⁵ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹²⁶ *Ibid.*

Uz izvještaje, brojna su požeška i okolna društva kao što su *Dobrovoljno vatrogasno društvo Kutjevo*, *Vatrogasno društvo Velika*, *Hrvatsko pjevačko društvo Vienac* iz Požege, *Društvo Chevra kadiša* i druga naručivala tiskanje raznih društvenih pravila.¹²⁷

Kod Kleina je tiskan i privredno informativni list pod nazivom *Hrvatski kompas, financijski ljetopis* čiji je vlasnik, izdavaatelj i urednik bio Bernardo B. Schwartz. List je tiskan u Požegi od 1900. do 1903. godine, a nakon toga je prenesen u Zagreb.¹²⁸

Klein se 1905. godine odlučio preseliti u Zagreb s ciljem uređenja knjižare pa je požešku tiskaru prepustio svojim sinovima. Tiskari je tada promijenio ime u *Tiskara Lavoslava Kleina nasljednici*. Pod tim imenom registrirana je u *Spomenspisu* za 1910. godinu te je navedeno da tada sadrži jednu *amerikanku* i dva brzotisna stroja te da radi na benzinski pogon. Navodi se i to da tiskara ima četiri slagara, jednog tiskara i tri naučnika. Svi ovi podaci svjedoče dobrom i uspješnom radu te razvitku tiskare.¹²⁹ Tiskara nastavlja rad izdavanja požeških tiskovina, periodike, knjiga, brošura i ostalih izdanja, no u ovom periodu kada ju vode *Lavoslava Kleina nasljednici*, svakako najznačajnije djelo je monografija Julija Kempfa *Iz požeške kotline. Zemljopisne i povijesne crtice za mladež* (Slika 23). Knjiga je izašla 1914. godine sa 130 slikovnih priloga kao skraćena verzija Kempfove *Požege*, velike monografije iz 1910. godine o kojoj će kasnije biti riječi.

Osim svega navedenoga, u prvotnoj Kleinovoj tiskari, a zatim tiskari njegovih nasljednika, izdano je više prijevoda stranih autora i djela namijenjenih mlađem školskom uzrastu. Tako nalazimo *Ljuboslavke, čudoredne pouke za mladež* (1893.) u prijevodu Ivana Tomašića, zatim *Pripovijesti i priča za mladež* (1895.), u prijevodu Makse Kuntarića s češkog te *Tri balade od F. Schillera* (1910.), nepoznatog prevoditelja. Osim ovih navedenih postoji još prijevodne literature proizašle iz tiskare Lavoslava Kleina i Kleinovih nasljednika.

¹²⁷ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 73

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid. str. 72

Tiskara Lavoslava Kleina izdala je na požeškom području i prvi požeški tjednik. Tiskao se pod imenom *Glasnik županije požeške* (Slika 24) od 4. srpnja 1891. godine pa sve do 25. listopada 1919. godine. List se od studenoga 1918. do siječnja 1919. zvao *Glasnik mjesnog odbora Narodnog vijeća*. Pod novim naslovom list je izišao osam puta, a nakon toga je ponovno vraćen izvorni naziv.¹³⁰ Razlog navedenoj promjeni naslova bio je vezan uz politička i socijalna kretanja koja su se ticala tada aktualne povijesne situacije, odnosno raspada Austro-Ugarske.¹³¹

Pokretač lista te njegov urednik bio je Lavoslav Klein a osim njega su, kao urednici, radili i profesor požeške gimnazije Makso Kuntarić, Adolf Hoffer,¹³² te profesori Ferdo Kovačević i doktor Đuro Kuntarić.¹³³

Klein je tjednik prvotno zamislio kao izvanstranačke novine koje će poučavati te obrađivati teme iz gospodarstvenog, društvenog i javnog života. Ipak, promjena naslova zbog političkih i socijalnih kretanja svjedoči o tome da je list ipak, na kratko vrijeme, podlijegao događajima vremena te političkoj situaciji. Za vrijeme tiskanja pod naslovom *Glasnik mjesnog odbora Narodnog vijeća* sadržaj lista bio je orijentiran prema stajalištima nacionalne buržoazije te je prihvaćao samoodređenje naroda i stvaranje jugoslavenske države, ali i odbijao socijalnu revoluciju. Posljednja godina izdavanja posebno se isticala u borbi protiv, u Požegi tada izraženoga, revolucionarnog radničkog pokreta.¹³⁴

Tehnička uređenost ovoga lista bila je na visokoj razini, a jedna od zanimljivosti je ta da list tijekom 29 godina izlaženja nije sadržavao niti jednu fotografiju.¹³⁵ obrađivane su većinom teme vezane uz požeški kraj, ali su se mogli pronaći i tekstovi vezani uz šira područja od Požege. Uz to, u listu se dosta pisalo o radu raznih požeških društava.¹³⁶

Glasnik županije požeške sadržavao je i dio s oglasima i reklamama. Taj je dio pripomagao tadašnjem tržištu te je bio iznimno popularan i praćen. Oglasi su promovirali razne usluge poput

¹³⁰ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 483

¹³¹ Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 84

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid. str. 85

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljivanih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 204

¹³⁶ Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 85

3.5. Tiskara Narodna prosvjeta

Tiskara Kleinovih nasljednika je u njihovom vlasništvu bila sve do 1918. godine.¹⁴⁰ Tada su tiskaru prodali Izidoru Englu iz Ruševa koji je nakon godine dana istu prodao zagrebačkoj zadruzi imena *Narodna prosvjeta*. U kronološkom prikazu u *Povijesti tiskarstva u Slavoniji*, autorica Marija Malbaša bilježi podatke o ovoj tiskari. Od 1920. do 1927. godine u Požegi je djelovala *Tiskara Narodne prosvjete*. Točan i cjelokupan naziv tvrtke glasio je: *Tiskara Narodne prosvjete zadruge s o. j. u Požegi*. Taj podatak naveden je na političkoj brošuri iz 1920. pod nazivom *Što je Hrvatska pučka Stranka i što ona hoće?* koju je tiskala navedena tiskara. Tiskaru je od Izidora Engla iz Ruševa (kupac nekadašnje tiskare Lavoslava Kleina) 1920. godine otkupila *Narodna prosvjeta* u Zagrebu, no iako je *Narodnoj prosvjeti* sjedište u Zagrebu, tiskara je i dalje smještena u Požegi, odakle djeluje do 1927. kada je konačno preseljena u Zagreb.¹⁴¹

Najpoznatija knjiga iz *Narodne prosvjete* je roman slavonskog književnika Antuna Matasovića *Cvijet pod staklom* (1921.), a u Požegi su tiskane knjige iz serije *Znanstvena knjižnica Narodne prosvjete u Zagrebu* te knjige iz serije *Zabavna knjižnica Narodne prosvjete u Zagrebu*. Iz ove tiskare poznata je i sociološka rasprava kotorsko-dubrovačkog biskupa Pavla Butorca (1888. – 1966.) *Za napretkom, šest rasprava o savremenoj uljudbi* (1922.).

¹⁴⁰ Malbaša, M. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 73

¹⁴¹ *Ibid.* str. 75

3.6. Hrvatska tiskara i knjižara

Pred odluku Lavoslava Kleina o preseljenju u Zagreb i predavanju tiskare nasljednicima¹⁴², u Požegi je skupina građana 24. srpnja 1904. godine osnovala, kao dioničko društvo s 800 dionica, novu tiskaru pod nazivom *Hrvatska tiskara i knjižara*.¹⁴³ Malbaša navodi podatak da je u *Spomenspisu* iz 1910. godine ova tiskara navedena i kao *Hrvatska dionička tiskara*.¹⁴⁴

Tiskara i knjižara se nalazila u dvorištu tadašnje podružnice *Prve hrvatske štedionice*. Bila je suvremeno opremljena strojem na plinski pogon uz acetilensku rasvjetu te jednim motornim velikim brzotisnim strojem i jednom viktorijom.¹⁴⁵

Prvi upravni odbor *Hrvatske tiskare i knjižare* činili su predsjednik Josip Fišer te odbornici Hinko Stipanić, Franjo Moravak, Rade Heimrl, Skender Kober te Vilim Hell.¹⁴⁶ Zaposlenici su bili jedan tiskar, jedan slugar i dva naučnika.¹⁴⁷

Neka od djela koja je tiskala *Hrvatska tiskara i knjižara* su: *Spomenica o tridesetogodišnjem postojanju Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Požegi* (1905.), *O modernoj katoličkoj apologetici* (1906.), profesora požeškog Orfanotrofija Frana Barca, *1000 riječi iz hrvatske povijesti* (1907.) Julija Kempfa i tako dalje. Uz gradski statut koji je tiskan 1910. godine (*Štatut slobodnoga i kraljevskoga grada Požege*), jedno od najznačajnijih djela navedene tiskare i knjižare tiskano je također 1910. godine, a radi se o monumentalnom djelu požeškog kulturnog i prosvjetnog radnika te povjesničara Julija Kempfa pod nazivom *Požega – zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog i kraljevskog grada Požege i Požeške županije* (Slika 25 i 26). Građu djela, nacрте, slike te rukopis od preko tisuću i više stotina stranica Julije Kempf je sabirao do 1908. godine. Iste godine, kada je dovršavao djelo za izdavanje, dobio je od Kr. zemaljske vlade nužan dopust za cijelu školsku godinu. Naredne, 1909. godine, djelo je došlo na red za tiskanje, a Kempf se ponovno vratio u školsku službu. Djelo je dovršeno o Uskrsu 1910. i

¹⁴² Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 73

¹⁴³ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

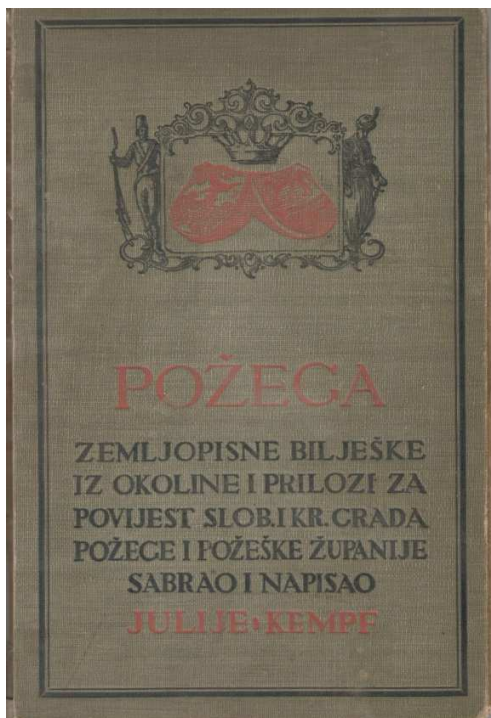
¹⁴⁴ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 73

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljivanih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019. str. 216

¹⁴⁷ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 73

predano javnosti koja ga je u Požegi, ali i cijeloj domovini prihvatila uz velike pohvale. Kempf u knjizi *Moja požeška sjećanja*, pišući o izlasku knjige i njezinoj dobroj prihvaćenosti među čitateljima, navodi kako je to njegovo najveće intelektualno i moralno priznanje te plaća za višegodišnji književni rad te vrste. Djelo je sadržavalo četiri priloga te 318 fotografija. Tiskano je u 1200 primjeraka na 49 tiskanih araka velike osmine te XLVIII + 777 stranica.¹⁴⁸

Slika 25. (lijevo) Naslovnica monografije Julija Kempfa *Požega – zemljopisne bilješke iz okoline i priloga za povijest slobodnog i kraljevskog grada Požege i Požeške županije*, 1910.¹⁴⁹

Slika 26. (desno) Prva stranica Kempfove monografije¹⁵⁰

¹⁴⁸ Kempf J. *Moja požeška sjećanja*. Požega: Matica Hrvatska Ogranak Požega, 1996., str. 180

¹⁴⁹ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹⁵⁰ Ibid.

Hrvatska tiskara i knjižara tiskala je i *Narod*, list za narodno-gospodarska i društvena pitanja. List je izlazio kao tjednik od 1904. do 1907. godine. Cilj je bio poduprijeti gospodarski napredak tzv. malog hrvatskog, ali i srpskog čovjeka. U tim nastojanjima list je bio izrazito protiv njemačkih i mađarskih utjecaja. Od 1907. godine list *Narod* bio je glasilo požeškog *Kluba Stranke prava*, a njegovi urednici u to vrijeme bili su Milan Bauer, Dragutin Glivetić, Tomislav Cesar, Rudolf Androlić, Vladimir Goršetić i Jakob Fijan.¹⁵¹ Neka od djela koja su tiskana u ovoj tiskari, a primjerak im se nalazi u privatnoj kolekciji Vjekoslava Krambergera su i *Spomenici mladosti* Ivana Franjića Požežanina (Slika 28 i 29) te studija Frana Barca pod naslovom *O modernoj katoličkoj apologetici* (Slika 30 i 31). Na Slici 27 može se vidjeti i račun koji je izdan u *Hrvatskoj tiskari i knjižari*, a koji se danas čuva u Gradskom muzeju u Požegi.

Tiskara je 1910. godine izgorjela u požaru, a nakon toga uslijedila je njezina obnova. U novom izdanju, otkupio ju je 1912. godine Slovenac iz Brežica August Šek.¹⁵²

HRVATSKA TISKARA I KNJIŽARA U POŽEGI

RAČUN

Slavon. Srpskoj djecačtu pučtu školu Požega

Datum	Koliko	Plativo i utuživo u Požegi	K	f
24.6.	2.	Slava pr 80.	1	60
	4.	Mali dirbotvor pr 70.	2	80
	2.	Put na istok pr 4.2.	4	-
			8	90

sa teletovanzim

Hrvatska tiskara i knjižara
dioničarsko društvo
→ Požega ←

sa zadovolom primili

Hrvatska tiskara i knjižara
dioničarsko društvo
→ Požega ←

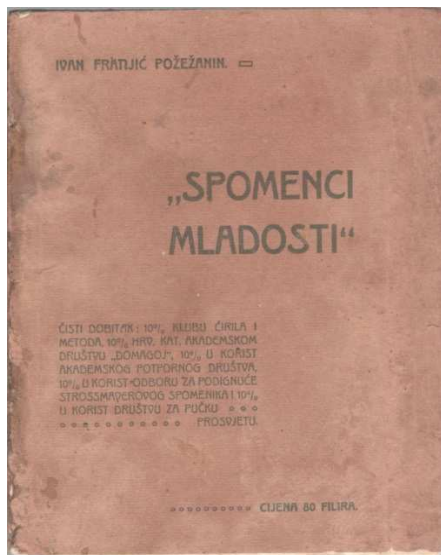
Bauer

Slika 27. Račun *Hrvatske tiskare i knjižare* u Požegi¹⁵³

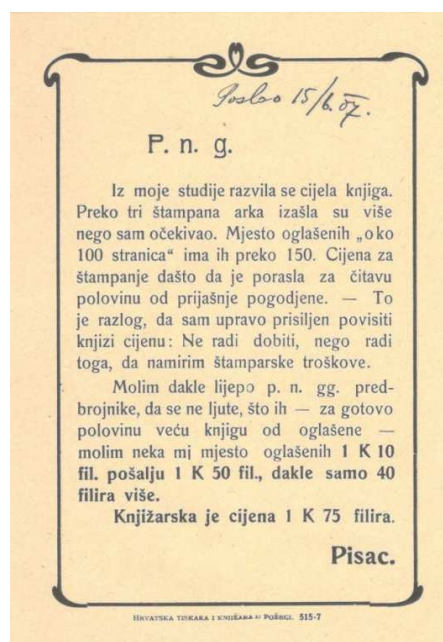
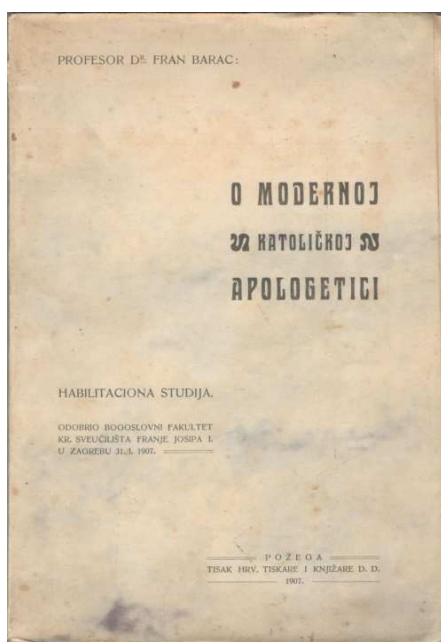
¹⁵¹ Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 173

¹⁵² Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁵³ Građa se čuva u mapoteci Gradskog muzeja Požega (mape 21 i 194).

Slika 28 i Slika 29. Ivan Franjić Požežanin: *Spomenici mladosti*, 1908.¹⁵⁴

Slika 30 i Slika 31. Fran Barac: *O modernoj katoličkoj apologetici*, 1907.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹⁵⁵ Ibid.

3.7. Tiskara Augusta Šeka

Slovenac August Šek, prema navodima Tomislava Jakića, veoma je kratko vrijeme bio vlasnik tiskare u Požegi. Jakić bilježi kako je Šek 1912. otkupio izgorjelu, a zatim obnovljenu tiskaru te krenuo s radom. Ipak, nije mogao plaćati sve dugove koje je tiskara imala te ju je već sljedeće, 1913. godine, prodao. Kupci tiskare bili su nasljednici Lavoslava Kleina.¹⁵⁶

Ipak, za kratko vrijeme djelovanja, ostalo je nekoliko podataka o Šekovoj tiskari. Naime, zbirka *Possegana*, pri Gradskoj knjižnici i čitaonici u Požegi, sadrži jedan putopis hrvatskog skladatelja i dirigenta imena Milan Stahuljak pod nazivom *Kroz Korušku, Salcburšku i Bavorsku do Dresdenu i natrag* (Slika 32 i 33). Navedeno je djelo tiskano 1913. u Požegi u tiskari Augusta Šeka.¹⁵⁷ Isti naslov sadrži privatna knjižnica V. Krambergera, a radi se o dva primjerka knjige koji su otkupljeni na *Sajmu starina* u Šibeniku. Kramberger je jedan primjerak poklonio *Gradskoj knjižnici i čitaonici u Požegi*, a drugi zadržao u vlastitoj knjižnici. Knjige, iako su tiskane 1913. godine, nalaze se u savršenom stanju bez tragova korištenja. Navedene su pripadale šibenskom odvjetniku Vinku Smolčiću čija je knjižnica brojala preko 5000 naslova.¹⁵⁸ Pretpostavka je da su dva primjerka Stahuljkove knjige dospjela u Šibenik kolegijalnim raspačavanjem knjiga među autorima i knjižničarima u raznim gradovima.¹⁵⁹

O Augustu Šeku i njegovu djelovanju sačuvano je malo podataka. *Požeški muzej* te *Arhiv* u Požegi ne sadrže niti jedan podatak. Njegovo ime spominje se među glavnim urednicima humorističnog časopisa *Zvekan* koji je izlazio od 1890. do 1903. godine kao prilog prvim hrvatskim zabavnim ilustriranim novinama *Dom i svijet*.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁵⁷ Stahuljak M. Kroz Korušku Salcburšku i Bavorsku do Dresdenu i natrag. Požega: Vlastita naklada, 1913.

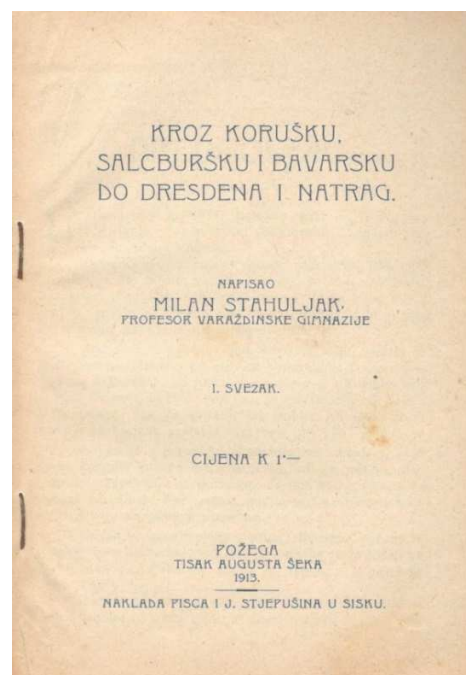
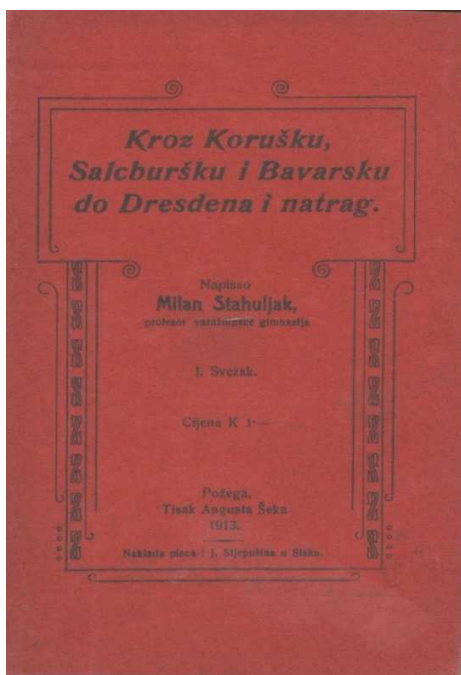
¹⁵⁸ Kramberger, Vjekoslav. Usmeno priopćenje (07. 07. 2020.)

¹⁵⁹ Izvrstan primjer raspačavanja knjiga vidljiv je i u *Bilješkama i zapiscima*, požeškog književnika Franje Cirakija (1847. – 1912.). Naime, Ciraki je vodio osobni dnevnik u koji je bilježio događaje iz svoga života, pa među bogatstvom podataka koje je iznio, zanimljive su zabilješke nakon 1. lipnja 1905. godine, kada je izdao zbirku pjesama *Jankovo ljetovanje*. U nadnevcima bilježi gdje je, komu i koliko poslao primjeraka *Jankovog ljetovanja*. Zanimljivo je vidjeti kako je u mnogim gradovima imao svoje prijatelje koji bi raspačavali njegovo svježe izdano djelo. Ciraki F. – Bilješke i zapisci, Požega, 2004. str. 81–85.

¹⁶⁰ *Zvekan*, Stare hrvatske novine – portal digitaliziranih novina, Nsk.hr. Dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=1d116e58-4a39-40ba-9954-319c95fb11ea>, 7. 7. 2020.

Od 1905. do Drugog svjetskog rata u Samoboru je djelovala *Knjigotiskara i papirnica Slavka Šeka*, a eventualna obiteljska povezanost Slavka i Augusta Šeka još bi se trebala istražiti.

Ime Augusta Šeka spominje se i u Zagrebu uz tiskarsku djelatnost, no nešto kasnije u djelu Milke Pogačić *Dvije pripovijesti*, nalazi se podatak o tisku *Tisak M. Šek (A. Šek i sin)*.¹⁶¹ Pretpostavka je da je M. Šek sin Augusta Šeka koji je preuzeo očevu djelatnost i odrađivao posao u Zagrebu. Iz njegove tiskare pronađen je i naslov *Zaljubljeni magarac*, L. Couperusa (1923.)¹⁶² te zbirka pjesama dr. Gizele Tarczay *U gorkoj tišini*. Iz navedenih se može doznati da se tiskara nalazila u Zagrebu u Strossmayerovoj ulici na kućnom broju šest.

Slika 32. (lijevo) Naslovnica djela Milana Stahuljka *Kroz Korušku Salcburšku i Bavorsku do Dresdenu i natrag* 1913.¹⁶³

Slika 33. (desno) Prva stranica djela *Kroz Korušku Salcburšku i Bavorsku do Dresdenu i natrag* 1913.¹⁶⁴

¹⁶¹ Pogačić M. *Dvije pripovijesti*, Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Digitalna.nsk.hr. Dostupno na: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=linked&c2o=112742>, 7. 7. 2020.

¹⁶² Couperus L. *Zaljubljeni magarac*, Katalog knjižnica grada Zagreba, Katalog.kgz.hr, Dostupno na: <https://katalog.kgz.hr/pagesResults/rezultati.aspx?&searchById=10&sort=0&spid=10&spv=0=TREP%C5%A0E%2C+Marijan&fid=4&fv=0=Tisak+i+naklada+M.+%C5%A0ek¤tPage=1>, 7. 7. 2020.

¹⁶³ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹⁶⁴ Ibid.

3.8. Tiskara Aleksandra Tajkova

Aleksandar Tajkov rođen je 1877. godine u Čurugu u Vojvodini. Po zanimanju je bio tipograf te je, prema običaju onoga vremena, mnogo putovao nakon što je završio zanat.¹⁶⁵ Na tim je putovanjima usvojio socijalističke ideje te je dosta bio u doticaju sa *Socijaldemokratskom strankom*. Svojim idejama i angažmanom i sam je postao revolucionar i borac za prava radnog naroda.¹⁶⁶ Neko vrijeme radio je u Zagrebu u tiskari *Nikolić*, a nakon toga se, 1913. godine, doselio u Požegu gdje je otvorio knjižaru, papirnicu i malu tiskaru.¹⁶⁷ Tiskara se nalazila u prostorijama na Trgu Franje Josipa I. (današnji Trg Svetog Trojstva).¹⁶⁸

U tiskari koja je djelovala od 1914. godine sam je Aleksandar Tajkov bio i vlasnik i odgovorni urednik. S obzirom na njegovo intenzivno djelovanje u sindikalnim i revolucionarnim aktivnostima te eksponiranju javnosti u ulozi komunista i člana *Centralnog partijskog vijeća*, Tajkov je bio više puta progonjen. Jedan od progona utjecao je i na rad njegove tiskare te je ona tijekom 1919. godine na neko vrijeme bila zatvorena.¹⁶⁹

Nakon ponovnog otvaranja, tiskara je izdržala s radom još samo nekoliko godina. Naime, njezin je vlasnik i dalje bio izvrnut progonima te bojkotu tiskare od strane političkih protivničkih krugova. Iz tih je razloga bio primoran 1924. godine preseliti se u Srbiju i samim time zatvoriti tiskaru.¹⁷⁰

Tajkovljeva je tiskara tiskala od 1919. do 1920. godine socijalistički tjednik pod naslovom *Narodna volja*. List je okupljao brojne suradnike *lijeve orijentacije* poput književnika Miroslava Krležu i Augusta Cesareca te istaknutih socijalista Filipa Filipovića i Lea Cirakija.¹⁷¹

¹⁶⁵ Ljubljanić S. Aleksandar Tajkov. // Požeški zbornik / Pavičić S. Slavonska Požega: Matica hrvatska – Pododbor Slavonska Požega, 1961. str. 249

¹⁶⁶ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁶⁷ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 74

¹⁶⁸ Ljubljanić S. Aleksandar Tajkov. // Požeški zbornik / Pavičić S. Slavonska Požega: Matica hrvatska – Pododbor Slavonska Požega, 1961. str. 250

¹⁶⁹ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 74

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

Kod Tajkova je 1919. godine tiskano i književno djelo *Zločinstvo*, roman požeškog književnika Ivana Mesnera (1898. – 1919.). *Zločinstvo* je bio drugi roman ovog prerano preminulog požeškog književnika. Ivan Mesner, vrlo blizak prijatelj Miroslava Krleže, bio je također socijalno osviješten i zanesen *lijevim idejama* kojima su prožeti svi njegovi literarni radovi. Teška bolest 1919. godine gasi njegov život i Požega tako gubi književnika u usponu. Opus i izričaj Ivana Mesnera, iako socijalističkih nazora, bio je relativno nepoznat. Tek stotinjak godina nakon njegove smrti izlazi velika zbirka njegovih pripovijesti, oba romana, eseja, te uz veliku korespondenciju pisama i drugih priloga izlazi djelo pod naslovom – *Ivan Mesner, Bolno odrastanje – Sabrana djela* koja je priredio Branimir Donat. Godine 2020. *Sabrana djela* doživljaju drugo izdanje.

Tajkov je 1924. godine pokrenuo i nezavisni politički list za zaštitu i promicanje narodnog blagostanja – *Novo doba, prigodni list za lokalne prilike grada Požege*. Listu je bio i vlasnik i odgovorni urednik, ali je zbog teške političke situacije u kojoj se našao, list prestao izlaziti već nakon trećeg broja. Uz navedeno, iz tiskare su proizašle brojne političke brošure i proglasi te Tajkovljeva knjiga pjesama i šaljivi pokladni list *Bockalo*.¹⁷²

Zbog svojih komunističkih ideja, Tajkov je vrlo često dolazio u neprilike pa mu je iz političkih razloga zabranjen i onemogućen svaki legalan rad na području Požege pa tako i rad tiskare. Unatoč tome, on je nastavio ilegalno djelovati pa je 1924. godine progнан iz Požege. Zajedno s obitelji odselio se u Srbiju gdje je 1941. godine strijeljan.¹⁷³

Iako je sve završilo progonstvom iz grada, Aleksandar je Tajkov za vrijeme svog gotovo desetogodišnjeg djelovanja u Požegi, ostavio veliki trag. U njegovu čast požeško tiskarsko poduzeće osnovano 1954. nazvano je njegovim imenom – *Štamparsko poduzeće A. Tajkov, Slavonska Požega*.¹⁷⁴ Na Trgu Sv. Trojstva u Požegi 1975. godine postavljena je spomen ploča na sjećanje i zaslugu tiskaru Aleksandru Tajkovu, no ista je skinuta početkom devedesetih godina prošlog stoljeća.

¹⁷² Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁷³ Ljubljanović S. Aleksandar Tajkov. // Požeški zbornik / Pavičić S. Slavonska Požega: Matica hrvatska – Pododbor Slavonska Požega, 1961. str. 250

¹⁷⁴ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

U tiskari Aleksandra Tajkova tiskan je i list *Narodna volja*. *Narodna volja* bila je socijalistički tjednik s podnaslovom *Socijalističko glasilo* koji je prvi put izišao 4. siječnja 1919. godine.¹⁷⁵ Prvi brojevi tjednika odražavali su idejnu konfuziju koja je tada vladala u redovima socijalne demokracije. Ipak, daljnjim tiskanjem list je postajao sve više komunističke naravi, a posebice nakon *Kongresa ujedinjenja* u Beogradu¹⁷⁶ (20. – 23. travnja 1919.) kada je osnovana jedinstvena radnička partija. Nakon toga se promijenio podnaslov lista te je umjesto *Socijalističko glasilo* sada postalo *Glasilo socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*.

Od Vukovarskog kongresa (20. – 24. lipnja 1920.) list postaje *Glasilo komunističke partije Jugoslavije za seljački i radnički puk*, a već 14. listopada 1920. godine mijenja naslov u *Seljačko-radničko glasilo Komunističke partije Jugoslavije mjesnih skupina Broda, Požege, Nove Gradiške, Pakraca, Daruvara i Okučana*. Posljednji podnaslov zadržan je sve do posljednjeg broja koji je izišao 24. prosinca 1920. godine.¹⁷⁷

U tjedniku *Narodna volja* posebna se pozornost posvećivala seljaštvu. Zbog toga se list isticao u odnosu na ostale komunističke časopise toga doba u Jugoslaviji pa ih je Centralno partijsko vijeće predložilo kao komunistički list za selo koji bi imao takvu funkciju do pokretanja pravoga lista te vrste. Ideju su mnogi podržali te su se poput Miroslava Krleže i Augusta Cesareca priključili i kao suradnici lista.¹⁷⁸

Teme koje su u tjedniku bile zastupljene ticale su se partijskih problema, podataka tarifne i štrajkaške aktivnosti u zemlji te omladinskih proleterskih organizacija. Također, bilježene su i vijesti iz inozemstva. Velik naglasak u brojevima iz 1920. godine bio je na izborima za gradska i općinska zastupništva. Zbog te teme časopis vodi polemiku sa zagrebačkim *Jutarnjim listom*, s ostalom buržoaskom štampom te eksponentima građanskih stranaka u Požegi.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁷⁶ Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 176

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid.

3.9. Tiskara Dragutina Rališa

Dragutin Rališ, izučeni tiskarski strojar i Franjo Barišić, izučeni tipograf, u ožujku 1919. godine odlučili su sklopiti ugovor na 15 godina i osnovati *Tiskaru i knjigovežnicu Rališ i Barišić*.¹⁸⁰ Tiskara je bila smještena na Terezijanskom trgu u Požegi.¹⁸¹

Suradnja Rališa i Barišića, umjesto prema sporazumu 15 godina, potrajala je nešto manje od tri godine jer je u studenome 1921. godine Franjo Barišić raskinuo sporazum s tiskarom. Dragutin Rališ tada nastavlja raditi sam pod imenom *Tiskara Dragutin Rališ*.¹⁸²

Malbaša navodi kako je u *Spomenknjizi* iz 1940. godine pronašla podatak da je Rališeva tiskara sadržavala jedan brzotisni stroj, jednu *amerikanku* i jedan *Heidelberg* stroj. Strojevi su radili na električni pogon.¹⁸³

U tiskari su tiskane brojne knjige, listovi, brošure, školski izvještaji, prigodnice i tiskanice. Neke od najznačajnijih tiskovina proizašle iz *Tiskare Dragutin Rališ* su: tjednik *Požeške novine*¹⁸⁴, tjednik *Hrvatski narod*, list *Požeški glas*,¹⁸⁵ knjiga Julija Kempfa *Iz prošlosti Požege i požeške županije* te prigodno predavanje u obliku brošure *Janko Jurković o stogodišnjici rođenja 1827. – 1927*.¹⁸⁶ Naslovi koji su tiskani u Rališevoj tiskari, a primjerci im se nalaze u privatnoj knjižnici V. Krambergera, u Požegi su *Krijesnice za malu i veliku djecu* Ivana Karafiáta (prijevod Makso Kuntarić) (Slika 37) te *Pravila Hrvatskog pjevačkog društva u Požegi* (Slika 38).

Kod Rališa je između dva svjetska rata također tiskan časopis *Slavonac* (Slika 34 i Slika 35), zamišljen kao nasljednik *Slavonca* Miroslava Kraljevića. Interesantno je kako je vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio potomak Miroslava Kraljevića, požeški odvjetnik dr. Dragan Kraljević. Časopis je također obuhvaćao kulturno-društvene teme, no zalazio je i u političke aktualnosti.

¹⁸⁰ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁸¹ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 74

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁸⁵ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 74

¹⁸⁶ Ibid. str. 75

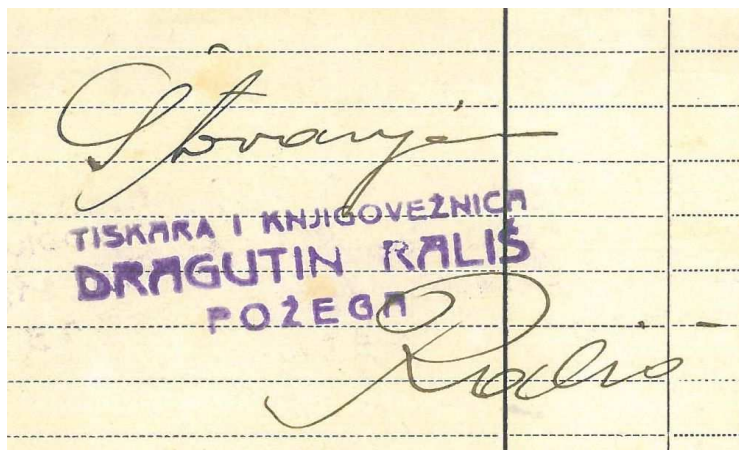
U Gradskom muzeju u Požegi nalazi se otisnuti pečat *Tiskare i knjigovežnice Rališ*, a isti se prikazuje u radu Slika 36.

This is an advertisement for the magazine 'Slavonac'. It lists various services and products available through the publisher. Key items include:

- Prirodna radioaktivna Sisačka mineralna voda**: A natural mineral water from Sisača.
- Oglašavača**: Advertising services, including a notice for a 'vašara' (fair) in Veliki on October 15, 1931.
- Pitka**: Beverages, including a notice for a 'polovna pisaća mašina' (second-hand typewriter) for sale.
- Sadržaj**: A list of contents, including articles by Ljiljana, K. Ljiljana, and others.
- Liječi**: Medical services, including a notice for a 'vlasnik prirodnog vrela P. Tešić, Sisač'.
- Čitajte „SLAVONAC“**: A call to read the magazine.
- JOSIP ČEPELAK**: A notice for a shop selling various goods like shoes, hats, and clothing.

Slika 34 i Slika 35. Časopis Slavonac, 1931., Tiskara Dragutin Rališ¹⁸⁷

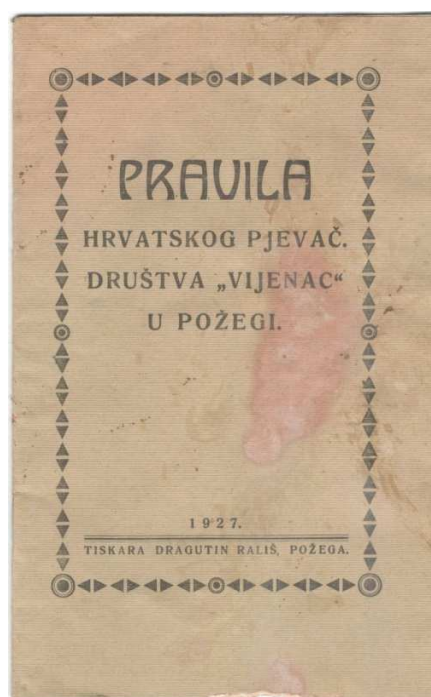
Slika 36. Pečat Tiskare i knjigovežnice Dragutin Rališ¹⁸⁸

¹⁸⁷ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹⁸⁸ Građa se čuva u mapoteci Gradskog muzeja Požega (mape 21 i 194).

Slika 37. (lijevo) Ivan Karafiát (prijevod Makso Kuntarić): *Krijesnice za malu i veliku djecu*, 1926.¹⁸⁹

Slika 38. (desno) *Pravila Hrvatskog pjevačkog društva u Požegi*, 1927.¹⁹⁰

Poznati tjednik izdavan u Požegi u *Tiskari Dragutin Rališ* bile su *Požeške novine* s podnaslovom *List za pouku i gospodarstvo, društveni i javni život* (Slika 39 i Slika 40). Prvi broj novina pokrenuo je 8. travnja 1922. godine mladi pravnik (kasnije zagrebački odvjetnik) Zlatko Kuntarić, a nakon toga ih je nastavio uređivati doktor Zdravko Kuntarić.¹⁹¹

Požeške novine zastupale su interese *Hrvatske pučke stranke* te su bile jedine dotadašnje novine koje su, jedan period izlaženja, svoj interes usmjeravale samo na grad Požegu. Takav interes bio je prisutan sve do 1935. godine kada su se u listu mogle pronaći i teme vezane uz selo.¹⁹²

Geslo novina bilo je *Bog – narod – socijalna pravda*. Već samim spominjanjem Boga u geslu, razvidno je da je list bio vjerski orijentiran. *Požeški leksikon* sadrži podatak da su pojedini

¹⁸⁹ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Jakić T. *Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. /* Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁹² Petković A. *Požeški leksikon*. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 244

brojevi sadržavali toliko informacija i tema vezanih uz crkvu da je list povremeno nalikovao na vjerske rimokatoličke novine.¹⁹³

Novine su na samim počecima davale uvid u društveni život Požege, a kasnije su svoje interese usmjerile na klerikalne i nacionalne teme. Tekstovi su se zalagali za autonomiju Hrvatske te izražavali stavove protiv državnog centralizma i unitarizma. Braneci svoje stavove izražavali su i neodobranje programa političkih stranaka koje su promovale antiklerikalizam te marksistički orijentirani radikalni pokret. Najčešće prozivani bili su Stjepan Radić, *Samostalno-demokratska stranka* te *Demokratska stranka*. Pred sam kraj izlaženja, izražena je bila borba protiv komunističkog pokreta.¹⁹⁴

Požeške novine izlazile su, s dva kraća prekida, od 8. travnja 1922. do 28. rujna 1940. godine.¹⁹⁵

Slika 39 i Slika 40. List *Požeške novine*¹⁹⁶

¹⁹³ Petković A. *Požeški leksikon*. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977. str. 244

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Jakić T. *Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. /* Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

¹⁹⁶ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

3.10. Tiskara Antuna Kurtnackera

Još jedna tiskara djelovala je u Požegi u međuratnom periodu. Godine 1931. otvorena je Tiskara *Grafika*, a njezin vlasnik bio je grafički stručnjak i školovani osječki tipograf Antun Kurtnacker koji je određeno vrijeme radio i kao urednik časopisa za pouku i promicanje grafičkog rada pod naslovom *Grafička revija*. U svojoj tiskari Kurtnacker je bio u ulozi strojoslagara. Tiskara je bila smještena u današnjoj ulici Stjepana Radića.¹⁹⁷

Malbaša navodi kako u *Spomenknjizi* za 1940. godinu stoje podaci da je *Grafika* posjedovala jedan brzotisni stroj, jednu *amerikanku* te jedan stroj za rezanje papira. Tim su strojevima stvarane tiskovine poput *Požoških novina*, časopisa *Vihor* i pokladnih novina *Šijak*. Iz *Grafike* se ističe knjiga Julija Kempfa *Dnevnik Ane Jelisave Janković* (1933.), zatim *Požoška kolegija*, spomenica o stogodišnjici 1835. – 1935.¹⁹⁸ a koja osim proširanog kartonskog uveza postoji i u luksuznom izdanju, tvrdih korica uvezanih u knjigovežnici *Jerolim Malinar* iz Zagreba. U *Grafici* su, također, pretiskavani i neki brojevi časopisa *Žene u borbi*. Tiskara *Grafika* ostat će najpoznatija po svojoj *Nakladi Dobre Štampe* čija je svrha bila objavljivanje knjiga vjerske tematike koje su između dva svjetska rata doživjele procvat. Tako je u nakladi *Dobre Štampe* tiskano na desetke životopisa svetaca, biskupa, molitvenika, vjerskih putopisa itd. Vinjetu *Dobre štampe* i djelomičan cjenik izdanja vidljiv je na reklamnom *bookmarkeru* (Slika 41 i Slika 42), gdje je uvid u popis izdanih knjiga.

Uz popis tiskovina koji navodi Marija Malbaša, Tomislav Jakić u svom radu *Požoške štamparije i knjižare* upotpunjuje popis tiskovina, navodeći da su se u *Grafici* tiskale i brojne tiskanice, letci, plakati, godišnji školski izvještaji (pučkih muških i djevojačkih škola, gimnazije i poljoprivredne škole). Uz to navodi časopis *Hrvatska riječ* te 24 knjige i brošure *Nakladne zadruge Dobra štampa* koja je u Požegi djelovala od 1932. do 1944. godine.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 483

¹⁹⁸ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978., str. 75

¹⁹⁹ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 483

Tiskara je u Požegi djelovala od listopada 1931. do veljače 1945. godine²⁰⁰ kada su ju pred završetak Drugog svjetskog rata okupatori iz Požege premjestili u Novu Gradišku.²⁰¹

Iz perioda Drugog svjetskog rata iz ove tiskare se ističu dva djela. Prvo je zbirka pjesama pod naslovom *Lirika požeške mladosti*, a u izdanju *Logora muške ustaške mladeži u Požegi* (1944.) (Slika 43 i Slika 44), što je zapravo zbirka pjesama požeških gimnazijalaca naklonjenih režimu Nezavisne Države Hrvatske, te *Spomenica „Hrvatskog junaka“*, izdana od strane udruženja *Hrvatski junak – Stijeg Ibrišimović*, što je zapravo požeška podružnica ovog patriotsko-sportskog društva. *Spomenica* je izdana povodom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, 1941. godine.²⁰²

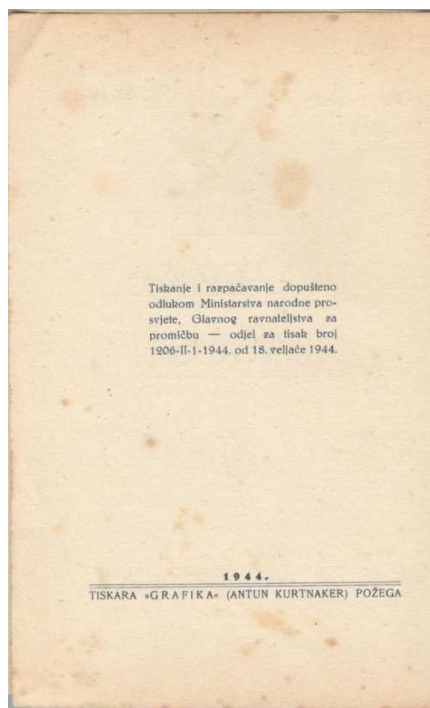
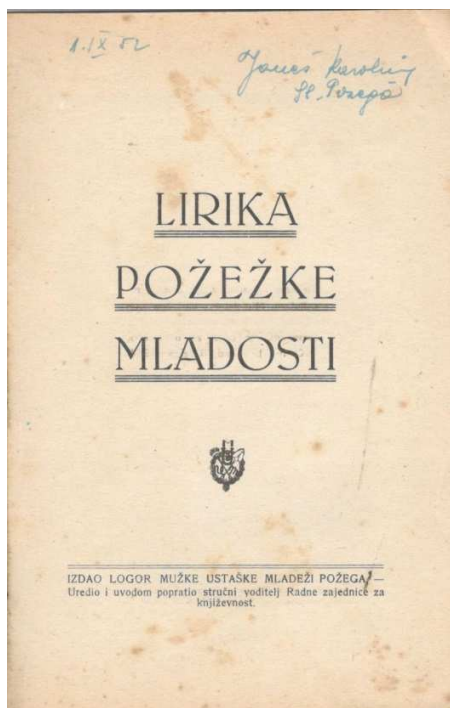
Slika 41 i Slika 42. Straničnici (*bookmarkeri*) *Nakladne zadruge Dobra štampa*²⁰³

²⁰⁰ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 483

²⁰¹ Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. str. 75

²⁰² Kramberger, Vjekoslav. Usmeno priopćenje (07. 07. 2020.).

²⁰³ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

Slika 43 i Slika 44. Vladimir Ferenczffy i dr.: *Lirika požezke mladosti*, 1944.²⁰⁴

²⁰⁴ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

4. TISKARSTVO U POŽEGI OD 1945. DO KRAJA 1970-IH

Iako je diplomski rad pisan s namjerom da obradi sve tiskare od samih njihovih početaka do kraja Drugog svjetskog rata, u ovom kratkom poglavlju predstaviti ću tiskaru koja je krenula sa svojim radom netom prije završetka rata. Naime, prije samog završetka Drugog svjetskog rata u Požegi i uspostave nove komunističke vlasti, od 30. ožujka 1945. godine, od strojeva i nacionalizirane Rališeve tiskare, počinje djelovati tiskara u sklopu *Gradskih obrtnih poduzeća*, a od 1. srpnja 1954. godine ime mijenja u *Štamparsko poduzeće Slavonska Požega*. Ime je zadržala do 24. studenoga 1963. godine kada se ime ponovno mijenja. Novo ime postaje, prema nekadašnjem požeškom tiskaru, *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*.²⁰⁵ Sjedište poduzeća bilo je u Požegi na adresi Trga Maršala Tita 14, tj. na današnjem Trgu Sv. Trojstva.

Slika 45. (lijevo) Plakat *Štamparskog poduzeća Slavonska Požega*²⁰⁶

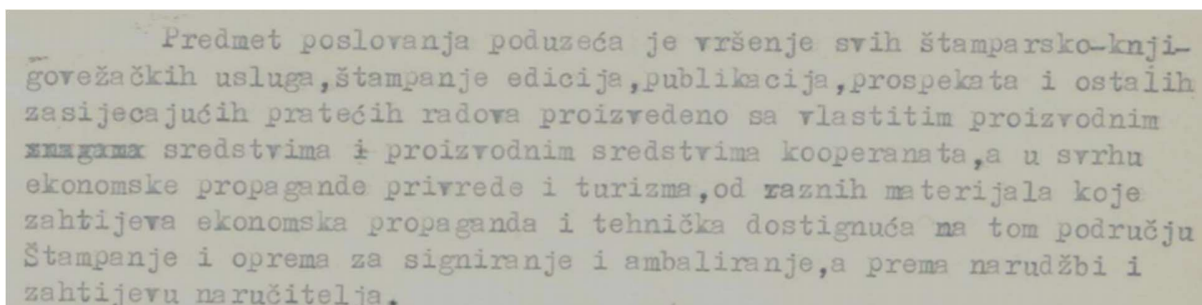
Slika 46. (desno) *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov* (Mihajlović S., Strbašić M. Trgovina, ugostiteljstvo i zanatstvo. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 389

²⁰⁵ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

²⁰⁶ Građa se čuva u mapoteci Gradskog muzeja Požega (mape 21 i 194).

O radu tiskare svjedoči *Statut Štamparskog poduzeća Aleksandar Tajkov*²⁰⁷ koji je sastavio 1965. godine radni kolektiv poduzeća.²⁰⁸ U *Statutu* se navodi kako je osnovni cilj poduzeća razvoj društvene proizvodnje stvaranjem proizvoda što bolje kvalitete, a što manjih cijena: *Osnovni je cilj radnih ljudi udruženih u radnu zajednicu – poduzeće da sa što manjim troškovima i količinom rada proizvedu što veću količinu i da tim proizvodima što boljeg kvaliteta, a sa najnižim cijenama zadovolje potrebe jugoslavenskog tržišta.*²⁰⁹

Također, u *Statutu*, u članu 4, naveden je predmet poslovanja poduzeća: *Predmet poslovanja poduzeća je vršenje svih štamparsko-knjigovežačkih usluga, štampanje edicija, publikacija, prospekata i ostalih zasijecajućih pratećih radova proizvedeno sa vlastitim proizvodnim sredstvima i proizvodnim sredstvima kooperanata, a u svrhu ekonomske propagande privrede i turizma, od raznih materijala koje zahtijeva ekonomska propaganda i tehnička postignuća na tom području Štampanje i oprema za signiranje i ambaliranje, a prema narudžbi i zahtijevu naručitelja* (Slika 47).²¹⁰

Slika 47. Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*, član 4
(Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*. Slavonska Požega: *Štamparsko poduzeće A. Tajkov*, 1965. str. 4)²¹¹

²⁰⁷ Statut se čuva u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi.

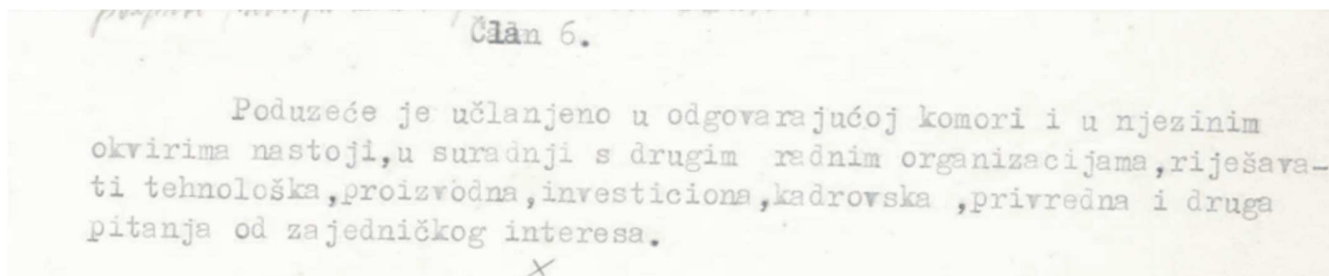
²⁰⁸ Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*. Slavonska Požega: *Štamparsko poduzeće A. Tajkov*, 1965. str. 1

²⁰⁹ Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*. Slavonska Požega: *Štamparsko poduzeće A. Tajkov*, 1965. str. 1

²¹⁰ Ibid. str. 5

²¹¹ Statut se čuva u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi.

Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov u svom Statutu, u članu 6, ističe i nastojanja za rad na pitanjima koja se tiču zajedničkih interesa društva: *Poduzeće je učlanjeno u odgovarajućoj komori i u njezinim okvirima nastoji, u suradnji s drugim javnim organizacijama, riješavati tehnološka, proizvodna, investiciona, kadrovska, privredna i druga pitanja od zajedničkog interesa* (Slika 48).²¹²

Slika 48. Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*, član 6

(Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*. Slavonska Požega: 1965. *Štamparsko poduzeće A. Tajkov*, 1965. str. 5)²¹³

U ovoj tiskari tiskane se brojne knjige (jedno od sačuvanih djela u Požegi je *Zločinstvo* Ivana Mesnera²¹⁴ čija se naslovnica može vidjeti na Slici 51), oglasi (Slika 50), plakati (Slika 45), brošure (Slika 49), časopisi, školski izvještaji i tiskanice. Jedan od najznačajnijih listova bio je *Požeški list*.²¹⁵ Tiskara je svojom tiskarskom i knjigovežačkom djelatnošću od malog zanatskog poduzeća sa sedam zaposlenih postupno postala poduzeće s 29 zaposlenih radnika.²¹⁶

Štamparsko poduzeće A. Tajkov (Slika 46) djeluje kroz čitav period socijalističke Jugoslavije. Promjenama koje su nastale početkom devedesetih, požeška tiskara se privatizira. Ujedno to je i vrijeme tehnološke promjene, kada većina strojeva i alata odlazi u povijest, kada se općenito tiskarstvo modernizira, a osnovni alat u tiskarstvu postaje – računalo. Cijeli period druge

²¹² Statut – *Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov*. Slavonska Požega: 1965. *Štamparsko poduzeće A. Tajkov*, 1965. str. 5

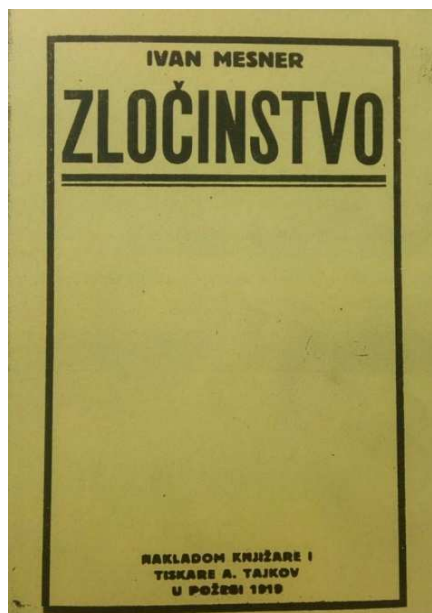
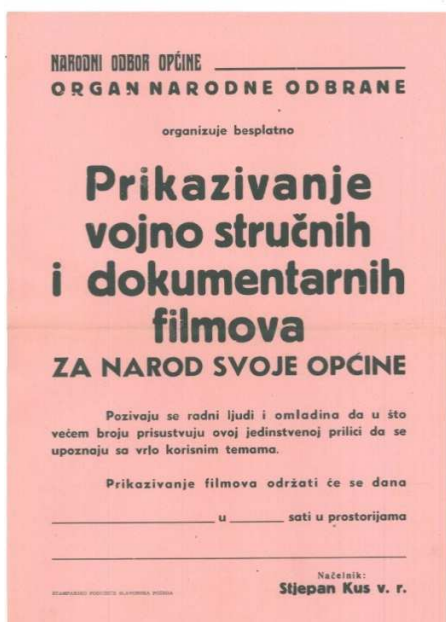
²¹³ Statut se čuva u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu – Odjel u Požegi.

²¹⁴ Kramberger, Vjekoslav. Usmeno priopćenje (07. 07. 2020.)

²¹⁵ Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 484

²¹⁶ Mihajlović S., Strbašić M. Trgovina, ugostiteljstvo i zanatstvo. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 389

polovine 20. stoljeća te modemo doba i doba devedesetih kada se *Požeška tiskara* privatizira, zatim gasi, kada u Požegi nastaju brojne privatne tiskare, ostaje izazov za buduća istraživanja.

Slika 49. (u sredini) Ulaznica za nogometnu utakmicu *Slavija – Zvečevo* tiskana u *Štamparskom poduzeću Slavonska Požega*, 1959.²¹⁷

Slika 50. (lijevo) Poziv omladine na prikazivanje filmova, tiskan u *Štamparskom poduzeću Slavonska Požega*.²¹⁸

Slika 51. (desno) Ivan Mesner: *Zločinstvo*, 1919.²¹⁹ (Djelo *Zločinstvo* je 2020. godine objavljeno u drugom izdanju sabranih djela Ivana Mesnera pod nazivom *Bolno odrastanje*²²⁰)

²¹⁷ Građa se čuva u mapoteci Gradskog muzeja Požega (mape 21 i 194).

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Iz privatne kolekcije Vjekoslava Krambergera.

²²⁰ Mesner I. *Bolno odrastanje*. Osijek – Požega: Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, 2020.

5. ZAKLJUČAK

Ovaj rad dao je kratak uvid u povijest tiskarstva. Na samome početku prikazan je i opisan nastanak navedene djelatnosti. Iz činjenica koje rad iznosi razvidno je da je tiskarstvo djelatnost koja se razvila iz dotadašnjih načina bilježenja koji su nastajali iz ljudske potrebe za komunikacijom, prijenosom informacija i bilježenjem znanja. Potreba je s vremenom sve više čovjeka poticala na pojednostavljivanje i olakšavanje istoga. Vidljivo je da je čovjek itekako radio na napretku te je tim zalaganjem i pokušajima na kraju sve rezultiralo izumom tiskarskog stroja.

Tiskarski stroj predstavlja revoluciju za cjelokupno društvo. Zbog svoje funkcionalnosti i produktivnosti brzo je uvažen i prihvaćen u cijeloj Europi. Ova inovacija koristila se prvotno u velikim europskim gradovima, a vrlo se brzo proširila i na manje sredine. Hrvatska je bila ukorak s razvijenom Europom pa je vrlo rano, preuzevši načine, tehnike i metode od većih zemalja, i sama već krajem 15. stoljeća imala tiskovine stvorene u vlastitoj zemlji.

Određeni dijelovi Hrvatske, poput Senja i Rijeke mogli su se nesmetano razvijati i pratiti inovacije Europe. Ipak, postojali su i dijelovi zemlje poput Slavonije čiji je razvoj bio onemogućen zbog povijesno-političkih okolnosti. Naime, Slavonija je u vrijeme izuma tiskarskog stroja područje obilježeno ratovima, napadima i izrabljivanjima od strane neprijatelja. Takvi uvjeti onemogućili su napredak u svakom smislu pa tako i u dovođenju novonastalog izuma koji je preobrazio kulturno-prosvjetni život. Slavonija je tako tek 300 godina nakon izuma dobila svoj prvi tiskarski stroj u Osijeku. Grad Požega, u posebno teškoj situaciji pod neprijateljskim režimom, na prvi tiskarski stroj u svojem gradu čekala je još dodatnih gotovo 90 godina. Kroz tekst je opisano stanje u Slavoniji, a posebno u Požegi čije je tiskarstvo i tema ovoga rada. Opisi Požege u 16. i 17. stoljeću jasno prikazuju težinu stanja u kojemu se grad dugo godina nalazio. Okruženost turskim snagama, mađarizacija, germanizacija, napadi i borbe za opstanak ukazali su na stanje nemoći požeškoga kraja te na svojevrsan način opravdali toliko kašnjenje za naprednom Europom.

Rad je pratio zbivanja u Požegi tijekom stoljeća pa je tako nakon teškog 16. i 17. stoljeća prikazao i 18. stoljeće kada se u Požegi događa procvat u svakom smislu te i ovaj grad, napokon, zaslugom Miroslava Kraljevića, dobiva tiskarski stroj. Otvaranjem prve požeške tiskare počinje novo razdoblje za Požegu. To je vidljivo iz svih radova koji su se počeli nizati tijekom godina,

počevši od 1862. godine kada je prvi tiskarski stroj proradio u gradu. Uočljivo je da je Požega u to vrijeme okupljala brojne intelektualce, učene i poduzetne ljude koji su bili naklonjeni kulturi i prosvjetiteljstvu te imali tendencije doprinijeti razvoju istih. Aktivnim zalaganjem i radom nastali su veliki produkti koji su obilježili požešku povijest. Tako je iz požeške tiskare proizašao prvi tiskani časopis na hrvatskom jeziku na području Slavonije te brojna djela uvažениh autora koja značaj imaju i danas nakon više od 150 godina otkad su tiskana.

Miroslav Kraljević ostavio je temelje za kulturni i književni razvoj, a njegovi nasljednici su nakon njega nastavili jednakom mjerom raditi na tiskovinama i tako informirati i kulturno uzdizati narod. Nakon prve požeške tiskare, pojavio se niz drugih tiskara u Požegi. Svaka od njih djelovala je u svom vremenu i izdavala tiskovine koje su bile razna književna djela, časopisi, brošure, oglasi, letci, pozivi i tako dalje. Svako od tih djela služilo je na korist čitateljima u svrhu informiranja, kulturnog uzdizanja ili pak razonode. Prateći tijek razvoja požeških tiskara i njihove osobitosti, vidljivo je da su tijekom vremena tehnološki napredovale i modernizirale se, odnosno opskrbljivale se sve kvalitetnijim materijalom i boljim i naprednijim strojevima nego što su prije bili.

Svaki povijesni period i njegove okolnosti utjecale su na tematiku i vrstu tiskovina te na intelektualce koji su se okupljali oko određene tiskovine. Sve tiskovine ostale su kao povijesni dokazi djelovanja tiskara te sadrže trag koji današnjem čitatelju može zorno prikazati duh vremena, težnje naroda, aktualnu tematiku te političko stanje u vremenu u kojemu su pisane i tiskane. Takav trag za požešku povijest i kulturu neprocjenjiva je vrednota koja podsjeća na težak put grada do slobode i samostalnosti te na velikane koji su svojim radom, trudom i zalaganjem utisnuli temelje požeškoj kulturi.

6. LITERATURA

- Blažek P. Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića. Osijek: Izdavački centar Revija, 1989.
- Budiša, D. Počeci tiskarstva u evropskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984.
- Couperus L. Zaljubljeni magarac, Katalog knjižnica grada Zagreba, Katalog.kgz.hr, Dostupno na:
<https://katalog.kgz.hr/pagesResults/rezultati.aspx?&searchById=10&sort=0&spid0=10&spv0=TREP%C5%A0E%2C+Marijan&fid0=4&fv0=Tisak+i+naklada+M.+%C5%A0ek¤tPage=1>, 7. 7. 2020.
- Dan NSK i Misal po zakonu rimskoga dvora // Nsk.hr 22. 2. 2013. Dostupno na:
<https://www.nsk.hr/dan-nsk-i-misal-po-zakonu-rimskoga-dvora/> 21. 8. 2020.
- Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
- Heli R. Požega kroz povijest – Izbor iz kolumni objavljivanih u *Večernjem listu* od 19. rujna 1996. do 10. prosinca 1999. Osijek: Zebra, 2019.
- Hrvatski jezični portal // Dostupno na:
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search/knjiga>, 27. 5 2020.
- Jakić T. Pojava štamparstava u Slavoniji i njegov utjecaj na razvoj slavonske književnosti. // Simpozij – doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti / Frangeš I. i dr. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1968. str. 255–260.
- Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482–485.
- Jakić T. Požeške štamparije i knjižare. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 482–485.
- Jakovina I. Svaštara Maloga Pajde. Požega: Grad Požega i Turistička zajednica grada Požege, 2009.
- Johannes Gutenberg, izumitelj tipografije u Europi – 1468. // Povijest.hr 3. 2. 2020. Dostupno na: <https://povijest.hr/nadanasnjidan/johannes-gutenberg-izumitelj-tipografije-u-europi-1468/> 8. 7. 2020.

- Kanižlić A. Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojimi se ova ljubav probuditi može. Požega: Tiskara Miroslava Kraljevića, 1864. Dostupno na: https://archive.org/details/vazni_uzroci_s_kojih_gospodina_isukrsta_ljubiti_moramo_1864-antun_kanizlic/page/n5/mode/2up 8. 7. 2020.
- Karaman I. Požega i Požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. godine. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 199–207.
- Katalog aukcije - Aukcijska kuća Barac & Pervan, Aukcija br. 53., kat. br. 568. Zagreb, 18. 5. 2019.
- Kempf J. Iz prošlosti Požege i Požeške županije (pretisak). Požega: Ogranak Matice hrvatske u Požegi, 2017.
- Kempf J. Moja požeška sjećanja. Požega: Matica Hrvatska Ogranak Požega, 1996.
- Kempf J. Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. grada Požege i Požeške županije. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910.
- Korade, M. Antun Kanižlić i Vincenzo Basile: Kanižličeva djela u Dalmaciji u 19. stoljeću. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, (8), 2019. str. 101–119. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/moxpjhw4km> 8. 7. 2020.
- Letter of Saint Jerome to Paulinus, I , Flyleaf – 1r, // Themorgan.org. Dostupno na: <https://www.themorgan.org/collections/works/gutenberg/page/2> 21. 8. 2020.
- Ljubljanović S. Aleksandar Tajkov. // Požeški zbornik / Pavičić S. Slavonska Požega: Matica hrvatska – Pododbor Slavonska Požega, 1961. str. 249–258.
- Ljubljanović S. Radnički pokret i narodnooslobodilački rat u Požeškoj kotlini. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 234–262.
- Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978.
- Mažuran I. Požega i Požeška kotlina za turske vladavine. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 161–198.
- Mesner I. Bolno odrastanje. Osijek – Požega: Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, 2020.

- Mihajlović S., Strbašić M. Trgovina, ugostiteljstvo i zanatstvo. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 384–389.
- Peić M. Kanižlić i evropska kultura XVIII. stoljeća. // Simpozij – doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti / Frangeš I. i dr. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1968. str. 153 – 157.
- Peić M. Požega.// Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. X–XIII.
- Peić. M. Požeška književnost. // Požega 1227 – 1977. / Strbašić M. i dr. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, 1977. str. 477 – 481.
- Petković A. Požeški leksikon. Slavonska Požega: Skupština općine Slavonska Požega, 1977.
- Pogačić M. Dvije pripovijesti. Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Digitalna.nsk.hr. Dostupno na:
<https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=linked&c2o=112742>, 7. 7. 2020.
- Potrebića F. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995.
- Radonić T. Iz prošlosti požeškog novinarstva. Požega: Državni arhiv Odjel u Požegi, 2010.
- Sablić Tomić H.; Rem G. Slavonski tekst hrvatske književnosti. Zagreb: Matica hrvatska, 2003.
- Stahuljak M. Kroz Korušku Salcburšku i Bavarsku do Dresdena i natrag. Požega: Vlastita naklada, 1913.
- Statut – Štamparsko poduzeće Aleksandar Tajkov. Slavonska Požega: Štamparsko poduzeće A. Tajkov, 1965.
- Stipanov, J. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
- Šmit J. Stoljeće požeškog novinstva. // Požeški zbornik / Pavičić S. Slavonska Požega: Matica hrvatska – Pododbor Slavonska Požega, 1961. str. 271–274.
- Zlatna dolina i Požega // Zootours.hr Dostupno na: <https://www.zootours.hr/zlatna-dolina-pozega>, 10. 7. 2020.
- Zvekan, Stare hrvatske novine – portal digitaliziranih novina, Nsk.hr. Dostupno na:
<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=1d116e58-4a39-40ba-9954-319c95fb11ea>, 7. 7. 2020.